

Victor Sebestyén

Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1989

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ

0,10 €

ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥΣ
ΣΕ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΙΣ ΣΚΟΠΟΥΣ
ΓΙΑ ΟΛΟ ΤΟ 2011

Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1989

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: REVOLUTION 1989 – The Fall of the Soviet Empire

Από τις Εκδόσεις Weidenfeld & Nicolson, Λονδίνο 2009

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Η πτώση της σοβιετικής αυτοκρατορίας
– Η επανάσταση του 1989**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Victor Sebestyen

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Γιώργος-Ίκαρος Μπαμπασάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Φώτης Τερζάκης

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά, Μερσίνα Λαδοπούλου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ι. Πέππας ΑΒΕΕ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Victor Sebestyen, 2009

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2011

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2011

ISBN 978-960-496-298-3

*Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά
και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121

144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Μαυρομυχάλη 1

106 79 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head office: 121, Tatoiu Str.

144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 1, Mavromichali Str.

106 79 Athens, Greece

Tel.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

Victor Sebestyén

Η ΠΤΩΣΗ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1989

Μετάφραση:

Γιώργος-Ίκαρος Μπαμπασάκης

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση:

Αναστάσης Βιστωνίτης

*Στη μνήμη της μητέρας μου Εύας
και στην Πατρίδα Ντόγκορι*

Είναι αδύνατο να προβλέψεις την ώρα και την πορεία της επανάστασης. Διέπεται από τους δικούς της, λίγο ως πολύ μυστηριώδεις, νόμους. Αλλά σαν έρθει, προχωράει ακαταμάχητα.

ΒΛΑΝΤΙΜΙΡ ΙΛΙΤΣ ΛΕΝΙΝ

Ιδέες που έχουν ζήσει παραπάνω απ' τον καιρό τους μπορεί να συνεχίζουν να φυτοζωούν στον κόσμο για χρόνια, αλλά είναι δύσκολο να επικρατήσουν στη ζωή. Τέτοιες ιδέες ποτέ δε θα κατέχουν ολοκληρωμένα έναν άνθρωπο, μπορούν μόνον να κατέχουν ανθρώπους ανολοκλήρωτους.

ΑΛΕΞΑΝΤΕΡ ΧΕΡΤΣΕΝ

Φύλαξέ με Θεέ μου απ' αυτούς που θέλουν το καλό μου.
Από τους καλούς εκείνους ανθρώπους
που θέλουν πάντα να πληροφορούνται για μένα
από τον παπά που κρύβει το μαγνητόφωνο κάτω από τα ράσα του
από τις κουβέρτες που κουκουλώνεσαι δίχως κουβέντα
από κείνους που οργίζονται με το λαό τους
τόρα που φτάνει ο χειμώνας.

ΜΙΡΣΕΑ ΝΤΙΝΕΣΚΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Φωτογραφίες.....	13
Πρόλογος στην ελληνική έκδοση	15
Χάρτης της Ευρώπης κατά το 1989	22
Εισαγωγή	25
Πρόλογος	31

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ • ΨΥΧΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

1. Το εργατικό κράτος	39
2. Μήνυμα ελπίδας	54
3. Αλληλεγγύη	61
4. Ο ηλεκτροτεχνίτης	64
5. Εμφύλιος πόλεμος	87
6. Η αιμορροούσα πληγή	96
7. Η δύναμη των αδυνάμων	103
8. Able Archer	121
9. Ο εξέχων ειρηνοποιός της Αμερικής	134
10. Πύρρειος νίκη	140

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ • Η ΤΗΞΗ ΤΩΝ ΠΑΓΩΝ

11. Ο νέος τσάρος	155
12. Το σπαθί και η ασπίδα	170
13. Ο απόστολος του Λένιν	186
14. Σιωπηλές αναμνήσεις	197
15. «Δεν μπορούμε να νικήσουμε»	206
16. «Καλύτερα να σε φοβούνται»	215
17. Τσερνόμπιλ: πυρηνικός όλεθρος	232

18. Εθνοκάθαρση	242
19. Εξευτελισμός στην Κόκκινη Πλατεία	249
20. Η Συμμορία των Τεσσάρων	254
21. Το Βιετνάμ του Γκορμπατσόφ	260
22. Γερόντων ιστορίες	266
23. Τέλος του παιχνιδιού στην Πολωνία	280
24. Ο πρόεδρος Μπους παίρνει τα ηνία	288
25. Θρίαμβος στο Μανχάταν	293

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ • ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

26. Ο πόλεμος των λόγων	305
27. Ο Χάβελ στη φυλακή	321
28. Η στρογγυλή τράπεζα	315
29. Ρίξτε στο ψαχνό	320
30. Η γέφυρα της φιλίας	324
31. Το Παραπέτασμα καταρρέει	329
32. Ο επιφυλακτικός Αμερικανός	334
33. Η νομιμόφρων αντιπολίτευση	341
34. Ο δικτάτορας πληρώνει τα χρέη του	344
35. Νοθευμένες εκλογές	351
36. Απέλαση των Τούρκων	358
37. Το σαρωτικό αποτέλεσμα	364
38. Κηδεία στη Βουδαπέστη	371
39. Προεδρική περιοδεία	380
40. Ο δρόμος των Τράμπαντ	392
41. Κυβέρνηση αντιφρονούντων	400
42. Πρόσφυγες	404
43. Πάρτι γενεθλίων	416
44. Λαϊκή εξουσία	427
45. Το τείχος καταρρέει	436
46. Το πραξικόπημα	449
47. Η βελούδινη επανάσταση	456
48. Η στιγμή της αδυναμίας	472
Φινάλε	497
Σημειώσεις	501
Βιβλιογραφία	527
Ευρετήριο	533
Ευχαριστίες	543

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Μπρέζνιεφ και Χόνεκερ, Ανατολικό Βερολίνο, 7 Οκτωβρίου 1979 (*Corbis*)
- Λεχ Βαλέσα, ναυπηγείο Λένιν, Γκντανσκ, 26 Αυγούστου 1980 (*Press Association*)
- Οι Πλαστικοί Άνθρωποι του Σύμπαντος [The Plastic People of the Universe], δεκαετία του 1980.
- Βάτσλαβ Χάβελ, Πράγα, 10 Δεκεμβρίου 1988 (*Getty*)
- Τσερνόμπιλ, 14 ώρες μετά την έκρηξη, 27 Απριλίου 1986 (*Corbis*)
- Αγόρι που τρέχει, και ρωσική περίπολος τεθωρακισμένων, Καμπούλ, Απρίλιος 1989 (*Getty*)
- Πολεμιστές του Γιακούμπ Χαν στο Αφγανιστάν (*RIA Novosti / TopFoto*)
- Τζορτζ Μπους, Ρόναλντ Ρέιγκαν, Πάβελ Παλατσένκο, και Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, Γκόβερνορς Αιλαντ, 1 Δεκεμβρίου 1988 (*Time & Life / Getty*)
- Λεχ Βαλέσα και Βόιτσεκ Γιαρουζέλσκι, Βέστερπλάτε, 1 Σεπτεμβρίου 1989 (*Chip Hires, Gamma / Camera Press*)
- Μπόρις Γκρόμοφ, Τερμέζ, 6 Φεβρουαρίου 1989 (*RIA Novosti / TopFoto*)
- Μητέρα αγκαλιάζει το γιο της, 6 Φεβρουαρίου 1989 (*Getty*)
- Ο Γκορμπατσόφ στην Πράγα, 4 Νοεμβρίου 1987 (*Patrick Aventurier, Gamma / Camera Press*)
- Αποσυναρμολογώντας το Σιδηρούν Παραπέτασμα, ουγγρικά σύνορα, 1η Μαΐου 1989 (*Eric Bouvet, Gamma / Camera Press*)
- Ανατολικογερμανοί πρόσφυγες διαφεύγουν από μια πύλη κοντά στην πόλη Σοπρόν, 19 Αυγούστου 1989 (*Reuters*)
- Τζέιμς Μπίκερ και Έντβαρντ Σεβαρντνάτζε, Τζάκσον Χόουλ, Γουαϊόμινγκ, Σεπτέμβριος 1989 (*Corbis*)
- Λαμπαδηδρομία, Βερολίνο, 6 Οκτωβρίου 1989 (*H. P. Stiebing, Bridgeman Art Library*)
- Συνέντευξη Τύπου του Γκίντερ Σαμπόφσκι, 9 Νοεμβρίου 1989 (*Eric Bouvet, Gamma / Camera Press*)
- Ανατολικογερμανός στρατιώτης κοιτάζει μέσα από το Τείχος του Βερολίνου, 12 Νοεμβρίου 1989 (*Press Association*)

- Πλήθη στο Τείχος του Βερολίνου, 9 Νοεμβρίου 1989 (*Press Association*)
Βερολινέζοι χορεύουν στο Τείχος του Βερολίνου, 10 Νοεμβρίου 1989
(*Press Association*)
Το άνοιγμα του Τείχους του Βερολίνου, 11 Νοεμβρίου 1989 (*Patrick Piel, Gamma / Camera Press*)
Διαδηλώσεις στην Πράγα, 21 Νοεμβρίου 1989 (*Bouvet-Merillon, Gamma / Camera Press*)
Βάτσλαβ Χάβελ και Αλεξάντερ Ντούμπσεκ, Πράγα, 24 Νοεμβρίου 1989
(*Bouvet-Hires-Merillon, Gamma / Camera Press*)
Διαδηλώτρια και ΜΑΤ, Πράγα, 21 Νοεμβρίου 1989 (*Herbert Slavik*)
Νικολάε Τσαουσέσκου, συλλαλητήριο στο Βουκουρέστι, 21 Δεκεμβρίου
1989 (*Press Association*)
Τεθωρακισμένα στην Πλατεία Μελάθρου, Βουκουρέστι, Δεκέμβριος
1989 (*Corbis*)
Στρατιώτες στην Πλατεία Μελάθρου, Βουκουρέστι, Δεκέμβριος 1989
(*Corbis*)
Ο Νικολάε και η Έλενα Τσαουσέσκου μετά τη σύλληψή τους, 25 Δεκεμ-
βρίου 1989 (*Romania TV / Gamma / Camera Press*)
Εικόνα του Τσαουσέσκου που δόθηκε στη δημοσιότητα αμέσως μετά
την εκτέλεσή του, 25 Δεκεμβρίου 1989 (*Romanian National Television
/ Getty*)
Ο πάπας Ιωάννης Παύλος Β΄, ο Μιχαήλ και η Ραΐσα Γκορμπατσόφ, Βα-
τικανό, Δεκέμβριος 1989 (*TopFoto*)
Τα σοβιετικά τεθωρακισμένα αποχωρούν από την Ουγγαρία, 1989 (*Eric
Bouvet, Gamma / Camera Press*)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

1989: ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΣΤΑΛΙΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

*ΤΟ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 1982, το ιστορικό περιοδικό Partisan Review οργάνωσε ένα διήμερο συμπόσιο στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης με θέμα *Writers in Exile: A Conference of Soviet and East European Dissidents* (Συγγραφείς στην εξορία: ένα συμπόσιο αντιφρονούντων από τη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη). Ελάχιστοι εκείνη την εποχή φαντάζονταν ότι επτά χρόνια αργότερα η γκρίζα αυτοκρατορία, την οποία είχε δημιουργήσει ο Στάλιν, και οι χώρες που την περιέβαλλαν και είχαν το ίδιο καθεστώς θα κατέρρεαν εν μια σχεδόν νυκτί. Ούτε και οι συμμετέχοντες στο συμπόσιο, επιφανείς και αφανείς εμιγκρέδες συγγραφείς της εποχής, πίστευαν τότε ότι το τέλος θα επέρχονταν τόσο γρήγορα, όπως άλλωστε προκύπτει από τις ομιλίες τους και τα πρακτικά που δημοσιεύτηκαν τον επόμενο χρόνο σε τέσσερα συνεχόμενα τεύχη του περιοδικού. Ανάμεσα στους ελάχιστους που είχαν προβλέψει τη γρήγορη κατάρρευση ήταν ο διακεκομμένος Πολωνός φιλόσοφος Λέζεκ Κολακόφσκι. Δεκαεννιά χρόνια αργότερα, τα λόγια του ακούγονται προφητικά:*

«Αυτό που θέλω να τονίσω είναι ότι ο κόσμος μας θα εισέλθει σε μια πολύ επικίνδυνη φάση. Οι πολιτικοί της Δύσης δε διαθέτουν τα μέσα για να εμποδίσουν την περιοδική εμφάνιση εκρηκτικών καταστάσεων σε ολόκληρη τη γεωγραφική περιοχή των χωρών που βρίσκονται κάτω από τη σοβιετική κυριαρχία. Το ιδεολογικό κενό, που οφείλεται στο σοβιετισμό, φαίνεται ότι θα δημιουργήσει περισσότερες εντάσεις κι εκρήξεις στην ίδια τη Σοβιετική Ένωση, γιατί οι κυβερνήτες της είναι ανίκανοι να αντιμετωπίσουν τις οικονομικές, κοινωνικές κι εθνικές εντάσεις στη χώρα τους. Αν δεν είμαστε προετοιμασμένοι, αν δε σκεφτούμε πώς θα αντιμετωπίσουμε την αναπόφευκτη κατάρρευση, την αναπόφευκτη διάλυση της σοβιετικής αυτοκρατορίας (αποτέλεσμα της εξαφάνισης της ιδεολογικής της βά-

σης), η διάλυση αυτή θα γίνει με τρόπο τρομερά εκρηκτικό κι επικίνδυνο για ολόκληρο τον κόσμο».

Μόλις επτά χρόνια αργότερα έπεφτε το Τείχος του Βερολίνου και τελείωνε ο Ψυχρός Πόλεμος «και με ένα βρόντο και με ένα λυγμό» – για να παραφράσουμε τον Έλιοτ.

Ο Κολακόφσκι, αυτή η μεγάλη μορφή της πολωνικής κι ευρωπαϊκής κουλτούρας γενικότερα, πέθανε στην Οξφόρδη πριν από δύο χρόνια. Πρόλαβε να δει την κατάρρευση που είχε προβλέψει. Πρόλαβε, ακόμα, να δει και πολλά από τα όσα επακολούθησαν. Το μεταβατικό παρόν και το αβέβαιο μέλλον ωστόσο των χωρών του λεγόμενου πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς να γνωρίζει κανείς κάτω από ποιες συνθήκες –και πώς– κατέρρευσαν καθεστώτα που ως πριν από κάμποσα χρόνια έμοιαζαν ακλόνητα. Το βιβλίο του Βίκτορ Σεμπέστιεν Επανάσταση 1989: Η πτώση της σοβιετικής αυτοκρατορίας συμβάλλει αποφασιστικά στο να κατανοήσουν, οι νεότεροι ιδίως, κάποια από τα κρίσιμότερα γεγονότα της εποχής τα οποία σημάδεψαν τον εικοστό αιώνα στη μεταπολεμική περίοδο κι άφησαν βαθιά τα ίχνη τους στη νεότερη Ιστορία. Το διαβάζει κανείς και σκέφτεται πως σε κάποιες περιπτώσεις δεν είναι μόνο άδηλο το μέλλον αλλά και το ίδιο το παρελθόν. Η επιστημονική έρευνα φυσικά, η οποία θα διαρκέσει όπως φαίνεται για αρκετά ακόμα χρόνια, είναι πολύ πιθανόν να αποκαλύψει και πολλά άλλα, που δεν τα γνωρίζουμε. Ωστόσο, όπως συμβαίνει σε ανάλογες περιπτώσεις, τη βάση για τα οριστικά συμπεράσματα δεν την ορίζει μόνο το αρχαικό υλικό αλλά και η ερευνητική δημοσιογραφία, εξάιρετο δείγμα της οποίας είναι αυτό το βιβλίο.

Τι συνέβη άραγε το 1989; Επανάσταση ή διάλυση ενός συστήματος που είχε βυθιστεί σε βαθιά παρακμή; Έληξε ο Ψυχρός Πόλεμος όπου νίκησε η Δύση; Αποδείχθηκε μήπως ότι ο καπιταλισμός ήταν πολύ πιο ανθεκτικός από όσο φαντάζονταν ο Μαξ και οι αυτόκλητοι ή μη απόγονοί του; Οι ερμηνείες που δίνονται είναι ποικίλες. Σε ένα πράγμα όμως συμφωνούν πολλοί αναλυτές: πως η Ιστορία δεν είναι άσκηση επί χάρτου και πως η κατάρρευση ήταν αναπόφευκτη, ασχέτως του ότι οι πάντες σχεδόν περίμεναν να συμβεί πολύ αργότερα, ενώ δεν έλειψαν και όσοι πίστευαν πως κοινωνίες σαν τη σοβιετική μπορούν να παραμείνουν στατικές επί αιώνες. Ως φαίνεται, αυτό το τελευταίο το πίστευαν και κάποιοι δικτάτορες των πρώην κομμουνιστικών χωρών. Ο Τσαουσέσκου, για παράδειγμα, δε φοβόταν πως θα τον ανέτρεπε ο ρουμανικός λαός αλλά πως μόνο οι Σοβιετικοί μπορούσαν να του αφαιρέσουν την εξουσία. Επομένως, το τι θα συνέβαινε στις δορυφορικές χώρες εξαρτιόταν από τις εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση. Οι «αποικίες» δεν μπορούσαν να επιζήσουν χωρίς τη μητρό-

πολη. Κι εκεί τις αποφάσεις που επιτάχυναν τις διαδικασίες και οδήγησαν στη διάλυση τις πήρε ένας μόνο άνθρωπος: ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ.

Όσοι πιστεύουν ακόμα στο σταλινισμό θεωρούν τον Γκορμπατσόφ ως τον μοιραίο άνθρωπο, εξαιτίας του οποίου διαλύθηκε η αυτοκρατορία του Στάλιν. Κάποιοι άλλοι ισχυρίζονται ότι μετά το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης ζούμε το θρίαμβο της αντεπανάστασης και πως ό,τι παραχώρησε μέσα στον εικοστό αιώνα το κεφάλαιο στον κόσμο της εργασίας άρχισε να το παίρνει πίσω και μάλιστα χωρίς κανέναν ενδοιασμό. Κι εκείνοι που αρκούνται στα μεταγενέστερα συμπεράσματα επαναλαμβάνουν το κοινότοπο: πως ήταν μοιραίο να συμβούν τα όσα συνέβησαν.

Η ουσία όμως βρίσκεται αλλού. Ο συγγραφέας αυτού του βιβλίου αφήνει να μιλήσουν τα γεγονότα, που αποδεικνύουν πως ό,τι ευφημιστικά αποκαλούμε «υπαρκτό σοσιαλισμό» δεν ήταν παρά ένα αντιδημοκρατικό και ολοκληρωτικό πολιτικό σύστημα το οποίο επέζησε χρησιμοποιώντας όλα τα διαθέσιμα μέσα καταστολής: την αστυνομία, τη φυλακή, τον ψυχολογικό εκβιασμό και τη φυσική εξόντωση. Επιπλέον, αντικατέστησε την κοινωνία των πολιτών με το κομματικό κράτος «μετατρέποντας την Ιστορία σε αστυνομικό μυθιστόρημα» σύμφωνα με την εύστοχη φράση του Ερνστ Φίσερ.

Φυσικά, τα πράγματα διέφεραν από χώρα σε χώρα. Η Ουγγαρία του Γιάνος Καντάρ δεν είχε καμιά σχέση με το άθλιο καθεστώς του μεγαλομανούς και παρανοϊκού Τσαουσέσκου στη Ρουμανία. Η κομμουνιστική Πολωνία επίσης, όπου η επίδραση της Καθολικής Εκκλησίας υπήρξε και παραμένει ισχυρότατη, ήταν μια διαφορετική χώρα.

Για χρόνια οι διάδοχοι του Στάλιν στη Σοβιετική Ένωση πίστευαν πως η κομμουνιστική αυτοκρατορία θα επιζούσε –και ίσως να νικούσε στον Ψυχρό Πόλεμο–, αν μπορούσε να αντιπαρατεθεί στρατιωτικά στη Δύση. Παρόμοιο ήταν και το σκεπτικό των Αμερικανών: πως μόνο αν ανατρεπόταν η ισορροπία δυνάμεων στο πεδίο της στρατιωτικής ισχύος θα κατέρρεαν τα κομμουνιστικά καθεστώτα. Αποδείχτηκε ότι αυτό δεν ήταν ο μόνος παράγοντας τελικά που θα προσδιόριζε τα όσα επακολούθησαν. Απλώς η επέμβαση των Σοβιετικών στο Αφγανιστάν, που εξελίχθηκε στο δικό τους Βιετνάμ, επιτάχυνε μια διαδικασία η οποία από τα τέλη της δεκαετίας του '60 ακόμη είχε ενεργοποιηθεί και δύο δεκαετίες αργότερα αποδείχτηκε πως ήταν μη αναστρέψιμη.

Ο Σεμπέστιεν τονίζει πως ο Γκορμπατσόφ δεν ήθελε ούτε τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ούτε την κατάρρευση του συστήματος μέσα στο οποίο μεγάλωσε και ωρίμασε πολιτικά. Πρωταρχικός του στόχος, διαπιστώνοντας το αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η χώρα του, ήταν να το

αναμορφώσει. Ήθελε, ακόμα, να απαλλαγεί από τα προβλήματα των δορυφορικών χωρών, τα οποία για χρόνια υπήρξαν δυσβάστακτο βάρος για τη Σοβιετική Ένωση. Αλλά με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου οι εξελίξεις πήραν τη μορφή χιονοστιβάδας. Είτε ονομάσουμε το 1989, όταν γκρεμίστηκε το Τείχος, έτος της επανάστασης, όπως το θεωρεί ο συγγραφέας, είτε όχι, η ουσία είναι πως η πτώση του σηματοδοτούσε δύο πράγματα: πρώτον τη διάλυση ενός συστήματος που απέτυχε σε όσα υποσχέθηκε και δεύτερον τη συμβολική επανένωση όχι απλώς των δύο Γερμανιών αλλά των δύο κόσμων στους οποίους τεχνητά είχε χωριστεί η Ευρώπη κι όπου τα ας πούμε ιδεολογικά είχαν μετατραπεί και σε πραγματικά σύνορα.

Αν κανείς σήμερα αθροίσει τις σελίδες που γράφτηκαν για τα συν και τα πλην του καπιταλισμού και του κομμουνισμού και από τις δύο πλευρές στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και τα αντιπαραθέσει στα πραγματικά γεγονότα, θα καταλήξει στο συμπέρασμα πως ουδέποτε άλλοτε, στη μεταπολεμική τουλάχιστον εποχή, οι ιδέες δε χρησιμοποιήθηκαν ως προσχήματα προκειμένου να στηρίξουν καθεστώτα καισαρικού τύπου (όπως επιεικώς τα χαρακτήριζε ο Μαλρό) ή, για να το πούμε ωμότερα, καθαρές δικτατορίες. Και στις δικτατορίες δεν παρατηρείται απλώς ανεξέλεγκτη χρήση της βίας αλλά και αθλιότητες άλλου είδους που, ενώ για τους εκτός των τειχών αποτελούν αντικείμενα χλεύης, εκείνοι οι οποίοι τις υφίστανται τις ζουν ως ανείπωτο δράμα.

Η περίπτωση της Ρουμανίας είναι η πιο χαρακτηριστική. Όταν ο λαός της χώρας δεν είχε τα βασικά, ο Τσαουσέσκου, η οικογένεια και οι πραιποριανοί του ζούσαν σε καθεστώς απίστευτης χλιδής. Το χειρότερο όμως είναι πως ακόμη και τότε ο Ρουμάνος δικτάτορας δε θεωρούσε πως αυτό αποτελούσε προνόμιο της εξουσίας αλλά αναπόφευκτη συνέπεια της «αφοσίωσής» του στην υπόθεση του σοσιαλισμού και του «λαού» του.

Το ζήτημα των πολιτιστικών και κοινωνικών παραδόσεων επίσης έπαιξε σημαντικό ρόλο, όπως εκφράστηκε αλλού από τους διανοούμενους κατεξοχήν (στην Τσεχοσλοβακία για παράδειγμα) και αλλού από την οργάνωση των εργατών εκτός κομματικών προδιαγραφών, όπως συνέβη στην Πολωνία, όπου εκείνο ακριβώς το τμήμα του πληθυσμού που θεωρητικά αποτελεί τον φυσικό σύμμαχο κάθε κομμουνιστικού κόμματος, δηλαδή η εργατική τάξη, δημιουργώντας την Αλληλεγγύη στράφηκε μαζικά και οργανωμένα εναντίον του κομμουνιστικού κόμματος της χώρας έχοντας την αμέριστη συμπαράσταση και βοήθεια της Καθολικής Εκκλησίας. Ο σοβιετισμός, όπως τον αποκαλεί ο Κολακόφσκι, σνιστούσε το ιδεολογικό προσωπείο του κατακτητή, επειδή κατακτητές θεωρούσαν τους Σοβιετικούς οι πολίτες των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ιδιαίτερος μάλιστα

οι Πολωνοί για τους οποίους παρέμεναν νωπές οι μνήμες από τη διάλυση και το μοίρασμα της χώρας τους ανάμεσα στη ναζιστική Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση μετά το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ τον Απρίλιο του 1939.

Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων υπήρξε, λέμε εκ των υστέρων, αποτέλεσμα της διάλυσης του σοβιετικού μύθου, μόνο που ελάχιστοι είχαν φανταστεί πως θα ήταν σχεδόν αναίμακτη. Αυτό αποδεικνύει αν μη τι άλλο πως σε καμιά από τις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού τα κομμουνιστικά κόμματα δεν είχαν τη λαϊκή υποστήριξη –δηλαδή τη νομιμοποίηση– που επικαλούνταν για χρόνια. Ακόμα και οι συμπαθούντες ή και πολλοί κομμουνιστές έβλεπαν πως η κατάσταση όπως είχε δε θα μπορούσε να συνεχιστεί πλέον. Αποδεικνύει επιπλέον πως παρά το γεγονός ότι τόσο στη Σοβιετική Ένωση όσο και στις υπόλοιπες χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας τα κομμουνιστικά κόμματα είχαν πολλά εκατομμύρια μέλη, τα μέλη αυτά, στη μεγάλη τους πλειονότητα, δεν πίστευαν στην ιδεολογία την οποία υποτίθεται ότι συμβόλιζε η κομματική τους ταυτότητα. Για τούτο και στις ιδιωτικές συζητήσεις την αποκαλούσαν «κάρτα σταδιοδρομίας».

Η άνοδος του Γκορμπατσόφ σηματοδοτούσε την απόλυτη ανάγκη για μεταρρυθμίσεις – κι άλλωστε μεταρρυθμιστικές ήταν, όπως είπαμε, οι προθέσεις και του ίδιου. Αποδείχτηκε ωστόσο ότι το σύστημα δεν επιδεχόταν ούτε βελτιώσεις ούτε μεταρρυθμίσεις. Το σοβιετικό κοστούμι δεν μπορούσε να το επενδύσεις με δυτική φόδρα. Αναπόφευκτα, όσοι βρισκόνταν στην εξουσία απλώς προσπαθούσαν να το διατηρήσουν όπως όπως, με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση του στρατηγού Γιαρουζέλσκι στην Πολωνία ο οποίος προσπάθησε επί ματαιάω να περισώσει το καθεστώς ερχόμενος σε συμφωνία με τον Λεχ Βαλέσα και την Αλληλεγγύη, αφενός φοβούμενος τη διάλυση και αφετέρου το ενδεχόμενο μιας σοβιετικής επέμβασης, όπως συνέβη με τις δύο μεγάλες εξεγέρσεις, στην Ουγγαρία το 1956 και στην Τσεχοσλοβακία το 1968.

Ο Χόνεκερ στην Ανατολική Γερμανία, ο Καντάρ στην Ουγγαρία, ο Γιαρουζέλσκι στην Πολωνία ή ο Ζίβκοφ στη Βουλγαρία γνώριζαν πολύ καλά πως η επιβίωση του καθεστώτος στις δικές τους χώρες εξαρτιόταν από τις σοβιετικές δυνάμεις καταστολής, τις διεθνείς σχέσεις και τη δύναμη πυρός των Σοβιετικών. Η προσπάθεια του Γκορμπατσόφ να απαλλάξει τη δική του χώρα από αυτή την εξάρτηση ήταν επόμενο να οδηγήσει πρώτα στην κατάρρευση και κατόπιν και στη δική του πτώση. Γιατί όμως ο Γκορμπατσόφ πήρε μια τέτοια απόφαση; Πρώτον επειδή χωρίς αυτή δε θα μπορούσε να θέσει σε εφαρμογή τις μεταρρυθμίσεις του και δεύτερον

επειδή η Σοβιετική Ένωση δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να διαχειριστεί τα προβλήματα των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ούτε σε οικονομική ούτε σε πολιτική βάση.

Από το βιβλίο αυτό προκύπτει πως η κρίση σοβούσε για τρεις δεκαετίες. Δεν ήταν μόνο η ουγγρική εξέγερση του 1956 και η Ανοιξη της Πράγας του 1968 τα προανακρούσματά της. Στην πραγματικότητα ο Γκορμπατσόφ ήθελε να εφαρμόσει λίγο πολύ όσα είχε επιχειρήσει το 1968 ο Ντούμπτσεκ στην Τσεχοσλοβακία. Αποδείχτηκε όμως ότι το σταλινικό πρότυπο δεν επιδεχόταν μεταρρυθμίσεις. Ή θα παρέμενε ως είχε ή θα έπανε να υφίσταται. Αλλαγές είχαν επιχειρηθεί και μια άλλη φορά, σε πολύ μικρότερη κλίμακα φυσικά, με τον Κρούτσεφ στη Σοβιετική Ένωση, που κι αυτές δεν είχαν συνέχεια κι οδήγησαν στην πτώση του, αποδεικνύοντας πως ο εκδημοκρατισμός των κομμουνιστικών κομμάτων σήμαινε απλώς τη συρρίκνωση και την εξαφάνισή τους. Αυτό οι γερασμένες ηγεσίες τους το είχαν αντιληφθεί αρκετά νωρίς – για τούτο και αντιμετώπιζαν με τρόπο απολύτως εχθρικό τη σοσιαλδημοκρατία.

Η ανάλυση των αστυνομικών μεθόδων ελέγχου των συνειδήσεων των πολιτών από το συγγραφέα είναι εξαιρετική. Το πιο ακραίο παράδειγμα φυσικά είναι η οργάνωση της Στάζι στην Ανατολική Γερμανία, σε σύγκριση με την οποία το FBI και η CIA μοιάζουν με παιδικές χαρές. Τόσο παρανοϊκό ήταν το σύστημα ώστε ακόμη και τα κορυφαία στελέχη του κομμουνιστικού κόμματος της Ανατολικής Γερμανίας, συμπεριλαμβανομένου και του απόλυτου κυρίαρχου της πολιτικής σκηνής, του Χόνεκερ, ήταν φακελωμένα από τη Στάζι, σε σημείο που σήμερα μελετώντας τους φακέλους της να δυσκολεύεται κανείς να καταλήξει σε συμπέρασμα για το ποιος στήριζε το καθεστώς και ποιος ήταν εναντίον του. Στον τερατώδη ιστό των φακέλων της δεν υπήρχε πολίτης που να μην είχε πιαστεί. Όλοι ήταν με το καθεστώς ή όλοι ήταν εναντίον του αλλά από τον ιστό δεν ξέφευγε κανείς, εκτός αν αποφάσιζε να διακινδυνεύσει να περάσει το Τείχος.

Ο αναγνώστης θα σχηματίσει πλήρη εικόνα των όσων προηγήθηκαν. Όχι μόνο όσων πέρασαν στον Τύπο και τα ΜΜΕ αλλά και εκείνων που συνέβησαν στο παρασκήνιο. Ο Σεμπέστιεν δίνει με τρόπο εξαιρετικό και τα πορτρέτα των δικτατόρων της εποχής: από τον Χόνεκερ ως τον Γιαρουζέλσκι, τον Ζίβκοφ και τον Τσαουσέσκου. Πορτρέτα ζωντανών ανθρώπων – η νεκροζώντανων, αν προτιμάτε – που νέοι βγήκαν στο ιστορικό προσκήνιο ως επαναστάτες και κατάντησαν λαομίσητοι δικτάτορες που το μόνο τους μέλημα ήταν πώς θα παραμείνουν στην εξουσία, κυριευμένοι από ένα είδος κοινωνικοπολιτικής δεισιδαιμονίας: ότι δηλαδή χωρίς αυτούς θα διαλυόταν το παν κι επομένως είχαν καθήκον, όπως οι επίσκοποι, να

κρατηθούν στην εξουσία ως το θάνατό τους «πίπτοντες επί του θρόνου».

Τα όσα συνέβησαν θα έκαναν να τριζούν τα κόκαλα του Λένιν, ίσως πουν οι ας πούμε αμετανόητοι. Βέβαια, υπάρχει και η άλλη εκδοχή: η αυτοκρατορία που δημιούργησε ο Στάλιν θα έκανε να τριζούν τα κόκαλα του Μαρξ. Κι ίσως δεν είναι τυχαίο που η Σοβιετική Ένωση διαλύθηκε μόλις άρχισαν να φεύγουν από τη ζωή οι απόγονοι των όσων τη δημιούργησαν. Αυτό όμως, όπως έλεγε ο Κίπλινγκ, είναι «μια άλλη ιστορία».

Οι αυτοκρατορίες ως γνωστόν έρχονται και παύονται. Πάντως, δεν είναι περιττό να τονίσουμε ότι η σοβιετική αυτοκρατορία είναι εκείνη που συγκριτικά με τις υπόλοιπες άντεξε για πολύ μικρό διάστημα. Λιγότερο από μισόν αιώνα, δηλαδή από τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ως το 1989. Ο χρόνος αυτός ιστορικά θα έπρεπε να θεωρείται ελάχιστος. Ωστόσο, είναι τόσο φορτισμένος από γεγονότα, που, συγκριτικά πάλι, πρέπει να τον πολλαπλασιάσουμε τουλάχιστον επί τέσσερα. Αυτό συμπεραίνει κανείς ολοκληρώνοντας την ανάγνωση του εξαιρετικά ενδιαφέροντος κι εμπεριστατωμένου βιβλίου του Βίκτορ Σεμπέστιεν.

ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΒΙΣΤΩΝΙΤΗΣ

Η ΕΥΡΩΠΗ ΤΟ 1989

0 250 500 μίλια
0 400 800 χιλιόμετρα

- Τα μέλη του ΝΑΤΟ
- Τα μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας
- Τα όρια των χωρών της Ε.Ε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΥΤΗ έχει αίσιο τέλος. Κανένας από όσους έζησαν από κοντά τη χαρά στους δρόμους του Βερολίνου, της Πράγας, ή της Βουδαπέστης στα τέλη του 1989 δε θα ξεχάσει ποτέ εκείνες τις εκπληκτικές εορταστικές σκηνές. Η θέληση του λαού είχε θριαμβεύσει πάνω στην τυραννία μέσα σε λίγους ιλιγγιώδεις μήνες σχεδόν ολότελα ειρηνικών επαναστάσεων που άλλαξαν τον κόσμο. Ιδού πού τελειώνει η αφήγηση αυτή, σε ένα σημείο λαμπρών ελπίδων, εύλογης αισιοδοξίας, ειλικρινών ευχαριστιών – και μεγάλων γιορτών. Μια από τις πλέον κτηνώδεις αυτοκρατορίες στην ιστορία είχε γονατίσει. Ποιητές και φιλόσοφοι που μαράζωναν στις φυλακές, έγιναν πρόεδροι και υπουργοί. Όταν το Τείχος του Βερολίνου έπεσε μια τσουχτερή νύχτα του Νοεμβρίου έμοιαζε λες και οι χαίνουσες πληγές του σκληρού εικοστού αιώνα θα άρχιζαν επιτέλους να θεραπεύονται. Δεν επρόκειτο για εντελώς τρελά όνειρα. Ορισμένοι ειδήμονες – με πιο αξιοσημείωτο, αλλά όχι μοναδικό, τον Φράνσις Φουκουγιάμα – παρασύρθηκαν από ενθουσιασμό και προέβλεψαν το τέλος της Ιστορίας και των μελλοντικών ιδεολογικών συγκρούσεων.

Οι ειδήμονες είχαν δίκιο όσον αφορά την κλίμακα και τη σπουδαιότητα των αλλαγών του 1989 – μολονότι όχι και για το τέλος της Ιστορίας. Ένας ολόκληρος τρόπος ζωής και θεώρησης της πραγματικότητας – ο κομμουνισμός που ενέπνευσαν ο Μαρξ, ο Λένιν και ο Στάλιν – είχε αποκαλυφθεί πως ήταν ένα φρικιαστικά αποτυχημένο πείραμα. Η ελευθερία και η ανεξαρτησία για ένα μεγάλο μέρος της Ευρώπης που βρισκόταν φυλακισμένη επί τέσσερις δεκαετίες έγιναν εφικτές μέσα σε λίγες εβδομάδες. Στην αρχή του 1989 ούτε η ελευθερία ούτε η ανεξαρτησία φαίνονταν δυνατές για τα επόμενα χρόνια. Ο Ψυχρός Πόλεμος είχε κηρυχτεί λήξας. Παρέμεναν δύο δυνάμεις που κατείχαν πυρηνικά όπλα αρκετά για να καταστρέψουν τον πλανήτη κάμποσες φορές, αλλά καμιά τους δεν έδειχνε τώρα πρόθυμη να τα χρησιμοποιήσει. Η Χρονιά των Επαναστάσεων εμφανίστηκε σαν φάρος ελπίδας για καταπιεσμένους λαούς σε άλλα μέρη που τόλμησαν να ονειρευτούν ότι και αυτοί θα μπορούσαν να ελευθερωθούν.

Η ξαφνική κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας ήταν απολύτως

αναπάντεχη. Αφού πλέον είχε συμβεί, πολλοί πολυκάτεχοι στα πανεπιστήμια, στο στρατό, στα μέσα ενημέρωσης, στην πολιτική, και στη διπλωματία επαίρονταν ότι την είχαν προβλέψει. Αλλά είναι δύσκολο να βρούμε οποιαδήποτε απόδειξη γι' αυτό, ούτε καν στο εσωτερικό των γραφείων πληροφοριών. Η κατασκοπεία διαδραμάτισε ένα ζωτικό ρόλο στον Ψυχρό Πόλεμο – τόσο στην πραγματικότητα όσο και στη φαντασία ενός κοινού στην Ανατολή και στη Δύση, το οποίο τρεφόταν με θρίλερ και κατασκοπευτικές ταινίες. Παρά τις τεράστιες οικονομικές πηγές που αφειδώς διοχετεύονταν στις υπηρεσίες πληροφοριών αμφοτέρων των στρατοπέδων, οι κατάσκοποι δεν είπαν στα αφεντικά τους στην Ουάσινγκτον ή στη Μόσχα ή στο Λονδίνο πόσο αδύναμο ήταν το σοβιετικό σύστημα. Προτού συμβεί, κανένας με σημαίνουσα επιρροή δεν είπε ότι ολόκληρο το μονολιθικό οικοδόμημα που τόσο πολλοί και για τόσο πολύ το φοβούνταν θα αποσυντεθεί – και μάλιστα μέσα σε μερικούς μήνες. Εξαιρώ τον εκλιπόντα Βρετανό δημοσιογράφο Μπέρναρντ Λέβιν [Bernard Levin], ο οποίος στα τέλη του 1988 έγραψε ένα ασυνήθιστα προγνωστικό κομμάτι που προδιέγραψε κάποια γεγονότα με αλλόκοτη ακρίβεια, αλλά εκείνο τον καιρό είπε ότι εντροφούσε στη φαντασία και όχι στην προφητεία. Αυτό που μέχρι τότε γνωρίζαμε ήταν ότι η ΕΣΣΔ αντιμετώπιζε μια παρατεταμένη, αργή, και οδυνηρή παρακμή και θα περνούσαν πολλά χρόνια, ίσως και δεκαετίες, προτού τα δορυφορικά κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης ξεφύγουν από τη σοβιετική τροχιά. Όπως είπε ο Τζέιμς Μπέικερ [James Baker], υπουργός Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών για κάποιο διάστημα εκείνη την περίοδο, «Όποιος λέει ότι ήξερε τι επρόκειτο να συμβεί – άσε, πουλάει φούμαρα».

Επί σχεδόν μισό αιώνα, οι Σοβιετικοί είχαν διατηρήσει αμείωτα τα λάφυρά τους από τον πόλεμο. Οι Κόκκινοι Τσάροι στο Κρεμλίνο έβλεπαν την κτήση των κρατών-δορυφόρων τους ως απόδειξη της ισχύος τους και δικαίωση της κομμουνιστικής τους πίστης, καίτοι στη δεκαετία του 1980 ο εθνικισμός είχε καταστεί ένα πιο έντονο ορμέυμφο από ό,τι η ιδεολογία. Είχαν συντρίψει τις ανερχόμενες εξεγέρσεις με άσπλαχνη αγριότητα – στη Βουδαπέστη το 1956 και στην Πράγα το 1968. Το Σιδηρούν Παραπέτασμα, 300 χιλιόμετρα από τσιμεντένια τείχη και συρματοπλέγματα που διαιρούσαν μια ήπειρο, έμοιαζε για παντοτινό. Πολλοί αναθεωρητές έχουν έκτοτε υποστηρίξει ότι ήταν αναπόδραστο να πέσει η σοβιετική αυτοκρατορία με τον τρόπο που έπεσε. Διατείνονται ότι επρόκειτο για μια κλασική περίπτωση αυτοκρατορικού «ξεχειλώματος»: η ΕΣΣΔ δεν άντεχε να κρατήσει άλλο τα επιβαρυντικά προκεχωρημένα φυλάκιά της. Για τους γενναίους Τσέχους, Ανατολικογερμανούς, και Βουλγάρους που

διαδήλωναν κατά εκατοντάδες χιλιάδες απαιτώντας ελευθερία, η πτώση των καταπιεστικών καθεστώτων διόλου δεν έμοιαζε αναπόδραστη τότε. Αν και δεν τους πυροβόλησαν οι αστυνομικοί των δικών τους δικτατόρων, οι Σοβιετικοί μάλλον θα τους πυροβολούσαν. Οι Ρώσοι το είχαν ήδη κάνει στο παρελθόν, πολλές φορές και με τίμημα μεγάλο σε αίμα. Δεν ήταν πέρα από την περιοχή των πιθανοτήτων ο Κόκκινος Στρατός, με μια δύναμη κατοχής μεγαλύτερη από μισό εκατομμύριο στρατιώτες, να επανέλθει στις παραδοσιακές του μεθόδους. Ένας ολόκληρος τρόπος ζωής σαρώθηκε μαζί με μισή ντουζίνα ανήμπορες, διεφθαρμένες, και ενίοτε διεστραμμένες τυραννίες. Συνέβη με ελάχιστη βία, αν εξαιρέσουμε μερικά εικοσιτετράωρα στη Ρουμανία. Αλλά δεν ήταν δεδομένο ότι οι επαναστάσεις αυτές θα ήταν ειρηνικές. Υπήρξαν πολλές περιπτώσεις που μια σπίθα θα μπορούσε να είχε ανάψει μια θρυαλλίδα που θα έβαζε φωτιά σε μισή ήπειρο.

Καμία άλλη αυτοκρατορία στην ιστορία δεν εγκατέλειψε ποτέ τις κτήσεις της τόσο γρήγορα ή τόσο ειρηνικά. Γιατί άραγε παραδόθηκε η Σοβιετική Ένωση αμαχητί; Και γιατί στο τέλος της δεκαετίας του 1980; Αρχεία στην ΕΣΣΔ και στην Ανατολική Ευρώπη δείχνουν πόσο εξαντλημένοι και διεφθαρμένοι ήταν οι Σοβιετικοί, και πόση επίγνωση είχαν ότι ο κομμουνισμός είχε αποτύχει. Η ΕΣΣΔ είχε χάσει τη θέλησή της να κυβερνάει μian αυτοκρατορία. Οι μπερλιαλιστές στο Κρεμλίνο θα μπορούσαν να σβήσουν αργά, επί πολλές δεκαετίες, όπως οι Οθωμανοί. Η Σοβιετική Ένωση θα μπορούσε να σέρνεται ακόμη για πολύ καιρό ως μια «Άνω Βόλτα με πυρηνικά». Οι Σοβιετικοί επέλεξαν να μην το κάνουν.

Έχω γράψει εδώ εξαντλητικά για το Αφγανιστάν. Κάποιοι αναγνώστες ενδέχεται να ρωτήσουν γιατί σε ένα βιβλίο που κυρίως καταπιάνεται με την Κεντρική Ευρώπη έχω τοποθετήσει τόσα πολλά στους λόφους γύρω από την Καμπούλ. Το ότι έχασαν τον πόλεμο στο Αφγανιστάν τη δεκαετία του 1980 έκανε τους Σοβιετικούς ηγέτες να εγκαταλείψουν την «εξωτερική αυτοκρατορία» τους, παρότι εκείνο τον καιρό δεν είδαν τις συνέπειες τόσο λογικά ή καθαρά. Η ολέθρια στρατιωτική εκστρατεία των Σοβιετικών στο Αφγανιστάν τους έκανε απρόθυμους να στείλουν στρατεύματα σε μάχες οπουδήποτε αλλού. Δίχως την υπονοούμενη απειλή βίας, δεν ήταν σε θέση να κρατήσουν την αυτοκρατορία τους στην Ευρώπη. Τα επιζήμια ξένα χρέη που επέφεραν τα δορυφορικά κράτη, ορισμένα από τα οποία στα τέλη της δεκαετίας του 1980 μετά βίας κατάφεραν να αντιμετωπίσουν τις πληρωμές των τόκων τους, ήταν ένας από τους κυριότερους παράγοντες. Οι Σοβιετικοί δεν ήταν πλέον προετοιμασμένοι να εγυνηθούν γι' αυτά, ιδίως καθώς η κατάρρευση στις τιμές του πετρελαίου

στα μέσα της δεκαετίας του 1980 προκάλεσε μια κρίση στην ΕΣΣΔ από την οποία το κράτος ποτέ δεν ανέλαβε. Ο κομμουνισμός στην Ευρώπη επιβίωνε μονάχα όσο οι καπιταλιστές τραπεζίτες από τη Δύση ήταν πρόθυμοι να τον χρηματοδοτούν.

Ο ανθρώπινος παράγοντας είναι η κυριότερη απάντηση, όπως τόσο συχνά συμβαίνει. Ο τελευταίος Σοβιετικός ηγέτης, ο Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, ήταν μια αντιφατική μορφή. Ένα νέο είδος ηγέτη στο Κρεμλίνο, ο οποίος περπατούσε, μιλούσε, και σκεφτόταν από μόνος του, σε αντίθεση με τους γέροντες προκατόχους του, των οποίων η σωματική παρακμή έμοιαζε να συμβολίζει την κατάσταση της χώρας τους. Αυτός και κάποιοι λιγιστοί σύμβουλοί του πίστεψαν ότι δεν άξιζε να κρατήσουν τα δορυφορικά κράτη της Σοβιετικής Ένωσης αν ήταν να κρατηθούν μονάχα με τα τεθωρακισμένα. Έκανε τα σωστά πράγματα, αλλά για λάθος λόγο. Ο κύριος σκοπός του ήταν να σώσει τον κομμουνισμό στη Σοβιετική Ένωση. Πίστευε ότι οι λαοί της Ανατολικής Ευρώπης θα αποφάσιζαν να παραμείνουν σύμμαχοι με τους Σοβιετικούς σε μια σοσιαλιστική κοινοπολιτεία. Οι εσφαλμένοι υπολογισμοί του είχαν συνταρακτικές συνέπειες. Οι Ανατολικοευρωπαίοι, μόλις τους δόθηκε η ευκαιρία, εγκατέλειψαν περιχαρείς τον κομμουνισμό. Και ο Γκορμπατσόφ δε στάθηκε καν ικανός να τον σώσει στην ΕΣΣΔ. Από μόνος του ήταν μια αποτυχία, αλλά εκατομμύρια άνθρωποι δικαιολογημένα τον ευγνωμονούν. Παρηγορήθηκε για τα λάθη του όταν, στα 1990, τιμήθηκε με το Βραβείο Νόμπελ Ειρήνης.

Λίγες από τις άλλες μεγάλες προσωπικότητες που αναδύονται στις σελίδες αυτού του βιβλίου είχαν μια πολύ πιο καθαρή και πιο ρεαλιστική εικόνα για τα γεγονότα απ' ό,τι ο Σοβιετικός ηγέτης. Ο Πολωνός πάπας Ιωάννης Παύλος Β', ο Λεχ Βαλέσα, ο ηγέτης των εργατών που νίκησαν το εργατικό κράτος, ο Βάτσλαβ Χάβελ, ο δραματουργός και φιλόσοφος που έγινε άνθρωπος της δράσης, και ο σκληρός δεσπότης της Ανατολικής Γερμανίας, ο Έριχ Χόνεκερ, ήξεραν ότι ο κομμουνισμός ήταν καταδικασμένος εάν πιεζόταν από τη σωστή μεριά. Μιας και επρόκειτο για την πρώτη πλήρως τηλεοπτικοποιημένη επανάσταση στην ιστορία, οι εν λόγω έγιναν πρόσωπα οικεία. Η τηλεόραση είχε μια πανίσχυρη επίδραση σε αυτό το δράμα. Όταν οι άνθρωποι στην Πράγα είδαν το Τείχος του Βερολίνου να γκρεμίζεται, άρχισαν να πιστεύουν ότι και αυτοί επίσης μπορούν να ανατρέψουν τους κυβερνήτες τους. Δέκα ημέρες αργότερα, το έκαναν. Ο Νικολάε Τσαουσέσκου έχασε την εξουσία τη στιγμή που φάνηκε στην τηλεόραση το πρόσωπό του να δείχνει μερδεμένο, κατόπιν αποσβολωμένο, και τέλος αδύναμο καθώς τα πλήθη τον γιουχάζαν σε ένα συλλαλητήριο στο Βουκουρέστι. Τέσσερις ημέρες μετά, ήταν νεκρός.

Οι Ανατολικοευρωπαίοι απελευθερώθηκαν μόνοι τους, αλλά η Δύση διαδραμάτισε ζωτικό ρόλο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες «νίκησαν» στον Ψυχρό Πόλεμο, και οι νικητές συνήθως γράφουν την ιστορία. Η κλασική αφήγηση λέει ότι η σκληρότητα του Ρόναλντ Ρέιγκαν σώριασε τη φαύλη αυτοκρατορία της Σοβιετικής Ένωσης. Αλλά ο ρόλος του Ρέιγκαν παρεξηγήθηκε. Αυτό που αποδυνάμωσε τη Σοβιετική Ένωση, ήταν η σαραντάχρονη «αναχαίτισή» της από την πλευρά της Δύσης, ενώ ο Ρέιγκαν δε σημείωσε καμία πρόοδο κατά την πρώτη τετραετία του. Μονάχα μετά την άνοδο του Γκορμπατσόφ στην εξουσία, ο Ρέιγκαν δοκίμασε μια νέα, περισσότερο συμφιλιοτική τακτική και τότε εκκίνησε μια διαδικασία που οδήγησε στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Ο Ρέιγκαν ήταν αξιοθαύμαστος κατά πολλούς τρόπους, όπως ελπίζω ότι θα δείξει η παρούσα εξιστόρηση. Αλλά οι χειροκροτητές του τον επαινούν για λάθος πράγματα. Αυτό είναι, πάντως, μικρότερη ειρωνεία της τύχης από ό,τι συμβαίνει με τη μοίρα του διαδόχου του, του Τζορτζ Χέρμπερτ Γουόκερ Μπους, ενός συνετού, μετρημένου, και λογικού ανθρώπου. Αξιολογούσε την «παγκόσμια σταθερότητα» ως έναν από τους πρώτους στόχους του. Κατά περιόδους το 1989, όταν οι επαναστάσεις συνέβαιναν τόσο γρήγορα, φοβόταν ότι ο πλανήτης θα περιέπιπτε σε σοβαρότατη αστάθεια. Ήταν ψυχροπολεμικός στον καιρό του, και πρώην επικεφαλής της CIA. Ήταν ο ηγέτης του ελεύθερου κόσμου. Όπως δείχνουν τώρα τα ντοκουμέντα, καθώς και συνεντεύξεις των υπασπιστών του, υπήρξαν στιγμές στα μέσα της χρονιάς που πάσχισε απεγνωσμένα να διατηρήσει τις κομμουνιστικές κυβερνήσεις στην εξουσία όταν αισθάνθηκε ότι η Ανατολική Ευρώπη έτεινε να βρεθεί εκτός ελέγχου.

Δυο λόγια για τη γεωγραφία και την ορολογία. Η παρούσα εξιστόρηση έχει να κάνει με την πτώση αυτού που η Σοβιετική Ένωση αποκαλούσε «εξωτερική αυτοκρατορία» της – τις έξι χώρες που σύναψαν, υπό την επιτροπεία της ΕΣΣΔ, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Ήταν πολύ διαφορετικοί τόποι με εντελώς διαφορετικές ιστορίες, κουλτούρες, θρησκείματα, και εμπειρίες. Στο παρελθόν είχαν πολλούς ανταγωνισμούς όσο και συμμαχίες. Δεν έχω επιχειρήσει εδώ να τα στοιβάξω όλα μαζί ώστε να επινοήσω ένα μονολιθικό όλον. Αλλά ένα κοινό ιστορικό στοιχείο σ' αυτά τα κράτη είναι ότι επί σαράντα πέντε χρόνια ήταν ενωμένα, ουσιαστικά υπό έναν κυρίαρχο. Είχε σημασία να επιμείνω στις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας διότι, στα γεγονότα του 1989, σχημάτισαν ένα διακριτό όλον. Δεν έχω καλύψει τη Γιουγκοσλαβία, η οποία άρχισε να ψυχорραγεί το 1989 αλλά δεν αποτελούσε μέρος της σοβιετικής σφαίρας. Αυτή η τραγωδία χρειάζεται ένα ξεχωριστό βιβλίο από μόνη της.

Στη διάρκεια αυτής της αφήγησης έχω χρησιμοποιήσει τους όρους Κεντρική Ευρώπη ή Ανατολική Ευρώπη εναλλακτικά, και συνειδητοποιώ ότι πρόκειται για μια ελευθερία που πήρα. Δε σκοπεύω να πατήσω τον κάλο κανενός. Βιβλία ολόκληρα έχουν γραφτεί σχετικά με το «νόημα» της Κεντρικής Ευρώπης ως ιδέας και ως τόπου, σχετικά με το πού τελειώνει αυτή και πού αρχίζει η Ανατολική Ευρώπη. Εδώ τους χρησιμοποιώ δίνοντάς τους το ίδιο νόημα, μόνο και μόνο για να αποφύγω την υπερβολικά συχνή επανάληψη της ίδιας φράσης. Το ίδιο συμβαίνει και με τους όρους Σοβιετική Ένωση, ΕΣΣΔ, και Ρωσία. Γνωρίζω προφανώς ότι το «Ρώσος» δεν είναι το ίδιο με το «Σοβιετικός». Χρησιμοποιώ χαλαρά τους όρους αποκλειστικά χάριν του ύφους.

Ως δημοσιογράφος στη δεκαετία του 1980 κάλυψα πολλά από τα γεγονότα που περιγράφονται στο παρόν βιβλίο. Ήταν κάτι παραπάνω από μια ιστορία για μένα. Η οικογένειά μου είχε αποδράσει από την Ουγγαρία και, μωρό παιδί, εγώ ήμουν πρόσφυγας «από το Σιδηρούν Παραπέτασμα». Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου, άνθρωποι γύρω μου μιλούσαν ως εάν η παντοδύναμη σοβιετική αυτοκρατορία που είχε αλλάξει τη ζωή μας να υπήρχε για πάντα. Αποδείχτηκε ότι ήταν πολύ πιο αδύναμη από όσο οι πάντες υπέθεταν. Είμαι τυχερός που βρέθηκα εκεί σε κάποιες από τις κρίσιμες στιγμές όταν κατέρρεε, μέσα στην έξαψη και τη δραματική ένταση που περιγράφω εδώ.

Λονδίνο, Δεκέμβριος 2008

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ταργκοβίστε, Ρουμανία, Δευτέρα 25 Δεκεμβρίου 1989

ΣΤΙΣ 4 π.μ., ΔΥΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ελικόπτερα προσγειώθηκαν έξω από το στρατώνα στην Ταργκοβίστε, μια ζοφερή εργατούπολη 120 χιλιάμετρα βορείως του Βουκουρεστίου χτισμένη με το βάνανσο στυλ που προτιμούσαν οι κομμουνιστές δικτάτορες από τον Στάλιν και μετά. Από το μεγαλύτερο αεροσκάφος αποβιβάστηκαν έξι στρατηγοί με ατσαλάκωτη στολή κατάφορτη με χρυσά σειρήνια και μέταλλα. Ακολουθούσαν τρεις χαμηλότερου βαθμού αξιωματικοί αποσπασμένοι στο Ρουμανικό Γενικό Επιτελείο, και μια ομάδα τεσσάρων πολιτών.

Ένας άντρας, εμφανώς επικεφαλής, άρχισε να γαβγίζει διαταγές αμέσως μόλις η αντιπροσωπεία άγγιξε το έδαφος μετά την ημίωρη πτήση από την πρωτεύουσα. Ήταν ο ασπρομάλλης, πενήντατριάχρονος στρατηγός Βίκτορ Στανκουλέσκου, εκπρόσωπος της μόλις σχηματισθείσας κυβέρνησης του Μετώπου Εθνικής Σωτηρίας που είχε ακόμη μπροστά της να αναλάβει τον πλήρη έλεγχο στη Ρουμανία. Εκείνο το πρωί ο Στανκουλέσκου είχε επιφορτιστεί με ένα κατεπείγον καθήκον που απαιτούσε κάποια λεπτότητα και κάμπωση αναλγησία: του είχαν πει να οργανώσει τη δίκη του Νικολάε Τσαουσέσκου, του δικτάτορα της Ρουμανίας επί ένα τέταρτο του αιώνα, και της συζύγου του, της Έλενας. Τρεις ημέρες νωρίτερα, εν μέσω θριαμβευτικών σκηνών επαναστατικής έξαψης, το ζεύγος είχε αναγκαστεί να φύγει άρον άρον από την πρωτεύουσα. Συνελήφθησαν μέσα σε λίγες ώρες και κρατήθηκαν στο στρατώνα του Ταργκοβίστε ενόσω στο Βουκουρέστι λαμβανόταν η απόφαση για τη μοίρα τους. Δυνάμεις πιστές στον Τσαουσέσκου –η μυστική αστυνομία Σεκιουριτάτε– έδιναν ακόμη μάχες για να τον παλινορθώσουν ως πρόεδρο. Η αβέβαιη επαναστατική κυβέρνηση αποφάσισε εντέλει ότι έπρεπε να δράσει ταχέως για να παραδώσει τους Τσαουσέσκου στη δικαιοσύνη και να δείξει στους Ρουμάνους ποιος διοικούσε τώρα τη χώρα.

Ο Στανκουλέσκου επιλέχτηκε ως διακανονιστής. Ένας ψηλός, κομψός άντρας, γνωστός ως λεπτός και ευφυής χειριστής καταστάσεων. Στο πα-

λαιό καθεστώς, ως τις 22 Δεκεμβρίου, ήταν υφυπουργός Άμυνας, χρόνια φίλος της κυβερνώσας οικογένειας, τακτικός συνδαιτυμόνας στο Προεδρικό Μέγαρο και ένας από τους αρχικόλακες στην αυλή του Τσαουσέσκου. Έγκαιρα αντιλήφθηκε, μολαταύτα, ότι άλλαξε το φύσημα του ανέμου και ήταν από τους πρώτους υψηλόβαθμους αξιωματικούς στη Ρουμανία που δήλωσε πίστη στην επανάσταση. Μαζί με την πολιτική του όσφρηση για την κατάλληλη συγκυρία είχε επίσης έξοχα οργανωτικά προσόντα. Είχε φέρει μαζί του από το Βουκουρέστι τους δικαστές, τους δημόσιους κατηγορούς και τους συνηγούς υπεράσπισης που είναι απαραίτητοι σε μια δίκη. Ο Στανκουλέσκου είχε επίσης φροντίσει και άλλες λεπτομέρειες. Στο δεύτερο ελικόπτερο είχε επιβιβάσει μια ειδική ομάδα αλεξιπτωτιστών από ένα επίλεκτο σύνταγμα, διαλεγμένους έναν ένα νωρίς το πρωί ώστε να δράσουν ως εκτελεστικό απόσπασμα. Προτού αρχίσει η νόμιμη διαδικασία, ο στρατηγός είχε ήδη διαλέξει το μέρος όπου θα γινόταν η εκτέλεση – στον ένα πλαινό τοίχο του στρατώνα¹.

Ένα «δικαστήριο» είχε εσπευσμένα ετοιμαστεί σε μια ξεχαρβαλωμένη αίθουσα διαλέξεων με σκουριασμένους τοίχους. Πέντε σκεπασμένα με πλαστικό τραπέζια χρησίμευσαν ως δικαστική έδρα. Ένα εδώλιο είχε στηθεί, καμωμένο από δύο τραπέζια και καρέκλες σε μια γωνιά. Το άθλιο περιβάλλον μπορεί να στερούνταν την αξιοπρέπεια που συνήθως θεωρείται απαραίτητη για ένα τέτοιο βαρυσήμαντο γεγονός, αλλά κατά την άποψη του Στανκουλέσκου εξυπηρετούσε το σκοπό του. Όταν η αντιπροσωπεία από το Βουκουρέστι έφτασε στην αίθουσα μόλις μετά το μεσημέρι, οι κατηγορούμενοι ήδη βρισκόνταν εκεί, καθισμένοι ανάμεσα σε δύο φρουρούς. Τρεις ημέρες νωρίτερα, ο Νικολάε και η Έλενα Τσαουσέσκου ήταν το πλέον φοβερό και μισητό ζευγάρι της χώρας. Είχαν εξουσία ζωής και θανάτου πάνω σε είκοσι τρία εκατομμύρια Ρουμάνους. Διοικούσαν το πιο βάνανσο αστυνομικό κράτος στην Ευρώπη. Η εγχώρια τηλεόραση και οι εφημερίδες έπλεκαν το εγκώμιό τους κάθε μέρα, λες και ήταν ημίθεοι. Τώρα δεν ήταν παρά ένα γκρινιαρίκο και σαστισμένο ηλικιωμένο ζευγάρι, δυο αποκαμωμένα, νευρικά γερόντια που λογόφερναν διακριτικά. Ήταν ακόμη με τα ίδια ρούχα που φορούσαν όταν την κοπάνησαν από την πρωτεύουσα – αυτός με μαύρο μάλλινο πανωφόρι πάνω από ένα τσαλακωμένο μαύρο κοστούμι, δείχνοντας πιο μεγάλος από τα εβδομήντα ένα του χρόνια. Η Έλενα, ένα χρόνο μεγαλύτερή του, φορούσε ένα πυρόξανθο παλτό με γούνινο γιακά και μπλε μεταξωτό μαντίλι να καλύπτει τα γκριζα της μαλλιά.

Εκείνο το πρωί στο Βουκουρέστι, ο διαπρεπής δικηγόρος Νίκου Τεοντορέσκου απολάμβανε το χριστουγεννιάτικο πρόγευμα με την οικογένειά του όταν δέχτηκε ένα τηλεφώνημα από έναν υπασιστή του νέου Προέ-

δρου, του Ίον Ιλιέσκου, και του ζητήθηκε εκ μέρους του Εθνικού Μετώπου Σωτηρίας να είναι ο συνήγορος υπερασπίσεως του ζεύγους Τσαουσέσκου. Απάντησε ότι «θα ήταν μια ενδιαφέρουσα πρόκληση». Αφού το σκέφτηκε μερικές στιγμές, συμφώνησε. Την πρώτη φορά που συνάντησε το ζευγάρι ήταν στο «δικαστήριο» του Ταργκοβίστε όταν του δόθηκαν δέκα λεπτά να συνεννοηθεί με τους πελάτες του. Η συζήτηση δεν πήγε καλά. Έχοντας τόσο λίγο χρόνο να ετοιμάσει την όποια υπεράσπιση, προσπάθησε να τους εξηγήσει ότι η καλύτερη ελπίδα τους να αποφύγουν τη θανατική ποινή ήταν να επικαλεστούν ότι είναι παράφρονες. Η ιδέα παραμερίστηκε απότομα. «Όταν έκανα την πρόταση», είπε ο Τεοντορέσκου, «η Έλενα ειδικά είπε ότι ήταν εξοργιστικό. Αισθάνθηκα βαθύτατα προσβεβλημένοι... Απέρριψαν οποιαδήποτε βοήθεια ύστερα από αυτό»².

Η δίκη άρχισε γύρω στη 1 μ.μ. Υπήρχαν πέντε στρατοδίκες, όλοι ένστολοι στρατηγοί, και δύο στρατιωτικοί εισαγγελείς. Ήταν δημόσια δίκη, με την έννοια ότι ένας χαμηλόβαθμος αξιωματικός κινηματογράφησε τη διαδικασία, έχοντας ωστόσο την εντολή να δείξει μονάχα τους κατηγορούμενους. Σε κανένα σημείο δεν καταγράφονται στο φιλμ οι δικαστές, οι εισαγγελείς, ή ο συνήγορος υπερασπίσεως. Διήρκεσε πενήντα πέντε λεπτά. Ο εκδιωχθείς δικτάτορας γρούλιζε απειλητικά κατά το μεγαλύτερο μέρος της διαδικασίας. Κάθε τόσο, άδραχνε το μαύρο αστρακάν καπέλο του από το τραπέζι μπροστά του και το κοπάνανε κει πάνω για να τονίσει κάποιο σημείο. Η γυναίκα του ήταν πολύ λιγότερο εκδηλωτική, και κοιτούσε ίσια μπροστά της την περισσότερη ώρα. Στιγμές στιγμές κρατιόντουσαν από το χέρι και ψιθύριζαν μεταξύ τους, πάντα απευθυνόμενοι ο ένας στον άλλο με ένα «αγάπη μου».

Δεν εμφανίστηκαν γραπτές μαρτυρίες εναντίον τους και δεν εκλήθησαν μάρτυρες. Από την αρχή ο τέως Πρόεδρος αρνήθηκε το δικαίωμα του δικαστηρίου να τον δικάσει. «Αναγνωρίζω μονάχα τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση και τους αντιπροσώπους της εργατικής τάξης», είπε επανειλημμένα. «Δε θα υπογράψω τίποτα. Δε θα πω τίποτα. Αρνούμαι να απαντήσω σε εκείνους που έχουν υποκινήσει αυτό το πραξικόπημα. Δεν είμαι ο κατηγορούμενος. Είμαι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Είμαι ο διοικητής σας. Το Μέτωπο Εθνικής Προδοσίας στο Βουκουρέστι... σφετερίστηκε την εξουσία».

Οι κατηγορίες απαγγέλθηκαν από τον κατήγορο. Το σθένος του Τσαουσέσκου παρέμεινε ακλόνητο σε όλη τη διαδικασία.

ΚΑΤΗΓΟΡΟΣ: Σας προσάπτουμε τα ακόλουθα εγκλήματα και ζητούμε από το δικαστήριο να σας καταδικάσει αμφότερος σε θάνατο.

1. Γενοκτονία.
2. Οργάνωση ένοπλης δράσης ενάντια στο λαό και το Κράτος.
3. Καταστροφή δημόσιων περιουσιακών στοιχείων και κτιρίων.
4. Σαμποτάζ της εθνικής οικονομίας.
5. Απόπειρα φυγής από τη χώρα με περιουσία άνω του 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων ΗΠΑ, κατατεθειμένα σε τράπεζες του εξωτερικού.

Τα ακούσατε αυτά, κατηγορούμενοι; Όρθιοι, παρακαλώ.

ΤΣΑΟΥΣΕΣΚΟΥ (παραμένοντας καθιστός): Όλα όσα ειπώθηκαν είναι ψέματα. Δεν αναγνωρίζω αυτό το δικαστήριο.

ΚΑΤΗΓΟΡΟΣ: Ξέρετε ότι έχετε καθαιρεθεί από τη θέση που κατείχατε ως... Πρόεδρος της χώρας; Γνωρίζουν οι κατηγορούμενοι ότι δικάζονται ως δύο κοινοί πολίτες;

ΤΣΑΟΥΣΕΣΚΟΥ: Δεν απαντώ σε αυτούς που, με τη βοήθεια ξένων οργανώσεων, έκαναν αυτό το πραξικόπημα. Ο λαός θα πολεμήσει ενάντια σ' αυτούς τους προδότες.

ΚΑΤΗΓΟΡΟΣ: Γιατί λάβατε αυτά τα μέτρα και φέρατε τον ρουμανικό λαό σε τούτη την εξευτελιστική κατάσταση σήμερα;... Γιατί οδηγήσατε στη λιμοκτονία το έθνος που εκπροσωπείτε;

ΤΣΑΟΥΣΕΣΚΟΥ: Αρνούμαι να απαντήσω σε ερωτήσεις. Δε σας αναγνωρίζω. Όλα όσα ισχυρίζεστε είναι ψέματα... Μπορώ να σας πω ότι ουδέποτε στη Ρουμανία έγινε παρόμοια δίκη. Έχουμε χτίσει σχολεία, διασφαλίσαμε να υπάρχουν γιατροί, διασφαλίσαμε τα πάντα για μια αξιοπρεπή ζωή.

ΚΑΤΗΓΟΡΟΣ: Πείτε μας για τα χρήματα που μεταφέρθηκαν στις ελβετικές τράπεζες.

ΤΣΑΟΥΣΕΣΚΟΥ: Δεν απαντώ σε ερωτήσεις μιας συμμορίας που έκανε πραξικόπημα.

Η Έλενα ήταν συγκρατημένη, και παρέμεινε ως επί το πλείστον αμίλητη, αν εξαιρέσουμε τη στιγμή που ο κατήγορος ρώτησε: «Εμείς στη Ρουμανία δεν μπορούσαμε να αποκτήσουμε κρέας. Τι έχετε να πείτε για τη ζυγαριά από χρυσό που χρησιμοποιούσε η κόρη σας για να ζυγίσει κρέας που έφερνε από το εξωτερικό;» Η Έλενα αναφώνησε δυνατά: «Πώς τολμάτε να λέτε κάτι τέτοιο;» Σε ένα άλλο σημείο, ο Τσαουσέσκου είπε: «Ας ξεμπερδεύουμε μ' αυτό το πράγμα» και κοίταξε το ρολόι του³.

Οι δικαστές διέκοψαν και αποσύρθηκαν για μόλις πέντε λεπτά προκειμένου να συσκεφθούν για την ετυμηγορία και την καταδίκη. Ο Τσαου-

σέσκου αρνήθηκε να σηκωθεί όταν επέστρεψαν οι δικαστές. Ενώ οι θανατικές καταδίκες απαγγέθηκαν δυνατά –μαζί και η δήμευση όλης της παρουσίας τους– ούτε ο πρόεδρος του δικαστηρίου ούτε ο κατηγορος κοίταξαν κατάματα το ζεύγος. Όταν τους ρώτησαν εάν επιθυμούν να κάνουν έφεση, αμφότεροι οι Τσαουσέσκου παρέμειναν σιωπηλοί. Σύμφωνα με τον ρουμανικό νόμο οι θανατικές καταδίκες δεν μπορούσαν να εκτελεστούν νωρίτερα από δέκα ημέρες από την έκδοσή τους, είτε γινόταν έφεση είτε όχι. Αλλά ο Τεοντορέσκου δεν έθεσε αυτό το ζήτημα στο δικαστήριο. Πιθανόν οι Τσαουσέσκου, καίτοι είχαν στείλει αναρίθμητους ανθρώπους στο θάνατο, δε γνώριζαν αυτή την τεχνική νομική λεπτομέρεια. Αλλά δεν ήταν μέρα κατάλληλη για νομικές λεπτολογίες⁴.

Η απονομή της δικαιοσύνης ήταν συνοπτική, άθλια και άτσαλη. Μέσα στην αίθουσα του δικαστηρίου, τα χέρια των Τσαουσέσκου ήταν δεμένα πισθάγκωνα με σκοινί. Ο Νικολάε ήταν αξιοπρεπής και αρκετά γενναίος στα λίγα τελευταία του λεπτά. «Αυτοί που έστησαν τούτο το δικαστήριο, μπορούν να σκοτώσουν όποιον θέλουν», είπε. «Οι προδοτές θα λογοδοτήσουν για την προδοσία τους. Η Ρουμανία θα ζήσει και θα μάθει για τη δολιότητά σας. Είναι καλύτερα να πολεμάς ένδοξα παρά να ζεις σαν σκλάβος». Η Έλενα έκλαψε και στρίγγλιζε ως το τέλος. Σχεδόν υστερικά, φώναξε: «Μη μας δένετε. Είναι ντροπή, είναι ατίμωση. Σας ανάστησα σαν μάνα. Γιατί το κάνετε αυτό;» Τους συνόδεψαν σαράντα μέτρα σε ένα διάδρομο στον αυλόγυρο του στρατώνα. Καθώς τους οδηγούσαν εκεί, ένας από τους φαντάρους που τους είχαν δέσει τα χέρια είπε: «Την πατήσατε άγρια τώρα». Η Έλενα του αντιγύρισε με χλεύη: «Της μάνας σου το μουνί». Ο Νικολάε άρχισε να τραγουδάει τα πρώτα μέτρα της *Διεθνούς*. Έμοιαζαν σαν να μην έχουν ιδέα ότι έμελλε να εκτελεστούν αμέσως – παρά μονάχα σαν έφτασαν στον αυλόγυρο. Τότε φάνηκαν τρομοκρατημένοι. «Σταμάτησέ το αυτό, Νίκου», φώναξε η Έλενα. «Δες, θα μας σκοτώσουν σαν τα σκυλιά. Δεν το πιστεύω». Τα τελευταία της λόγια ήταν: «Αν είναι να μας σκοτώσετε, σκοτώστε μας μαζί»⁵.

Το εκτελεστικό απόσπασμα είχε ετοιμαστεί ήδη από τα μισά της δίκης. Οχτώ αλεξιπτωτιστές είχαν αρχικά επιλεγεί από τον Στανκουλέσκου και είχαν έρθει αεροπορικά από το Βουκουρέστι. Δεν ήξεραν ποια είναι η αποστολή τους ώσπου να φτάσουν στο Ταργκοβίστε. Τρεις επιλέχτηκαν τώρα για να κάνουν τη δουλειά: ο Ντόριν Κάρλαν, ο Οκτάβιαν Γκεοργκίου και ο Ίονελ Μπόέρου. Οπλισμένοι με αυτόματα τουφέκια ΑΚ-47, στάθηκαν πλάι σ' ένα παρτέρι και περίμεναν ώσπου να εμφανιστεί το ζευγάρι στην αυλή. Οι διαταγές που είχαν οι εκτελεστές έλεγαν να μη ριξουν στον Νικολάε πάνω από το ύψος του στήθους. Έπρεπε να είναι αναγνω-

ρίσιμος στις φωτογραφίες που θα έπαιρναν μετά το θάνατό του. Δεν είχαν δοθεί διαταγές παρόμοιες για την Έλενα. Το εκτελεστικό απόσπασμα οδήγησε τους Τσαουσέσκου σε έναν τοίχο, στα δεξιά αυτός, στα αριστερά αυτή, ένα αξιοθρήνητο ζευγάρι γέρον. «Εκείνη είπε ότι θέλει να πεθάνουν μαζί, κι έτσι τους βάλαμε δίπλα-δίπλα, κάναμε έξι βήματα πίσω, και απλώς ανοίξαμε πυρ. Κανείς δε μας έδωσε εντολή ν' αρχίσουμε να πυροβολούμε, μας είχαν πει μονάχα να ξεμπερδεύουμε», είπε αργότερα ο Γκεοργκίου. «Του έριξα επτά σφαίρες, και άδειασα τον υπόλοιπο γεμιστήρα στο κεφάλι της. Εκείνος λύγισε κι έπεσε στα γόνατα προς τα πίσω. Εκείνη σωριάστηκε πλάγια»⁶.

Ακολούθησε χάος. Σχεδόν όλοι όσοι επάνδρωναν το στρατόπεδο είχαν παρακολουθήσει την εκτέλεση. Απαξ και το εκτελεστικό απόσπασμα είχε τελειώσει τη δουλειά του, όσοι βρίσκονταν ένοπλοι στην αυλή άρχισαν να πυροβολούν εκστασιασμένοι τα δύο πτώματα ώσπου ο διοικητής της μονάδας, ο αντισυνταγματάρχης Μάρες, τους διέταξε να σταματήσουν. Για πολλά χρόνια υπήρχαν τρύπες από σφαίρες σε έναν από τους τοίχους του αυλόγυρου και σε παράθυρα που βρίσκονταν τρία μέτρα και πάνω από το έδαφος.

Τύλιξαν τα πτώματα σε μουσαμά. Τα διακόμισαν στην πρωτεύουσα με ελικόπτερο, με τους αλεξιπτωτιστές που είχαν αναλάβει την εκτέλεση να τα φυλάνε. Τα ξεφόρτωσαν σε ένα γήπεδο προπόνησης της Στεάουα Βουκουρεστίου, στο νοτιοδυτικό προάστιο της πόλης. Κατά μυστηριώδη τρόπο, τα πτώματα χάθηκαν κάποια στιγμή το βράδι. Φρενιασμένες στρατιωτικές μονάδες χτένισαν την περιοχή όλη τη νύχτα ώσπου τα βρήκαν το επόμενο πρωί κοντά σ' ένα υπόστεγο στα εδάφη του σταδίου. Τι συνέβη στα πτώματα εκείνες τις ώρες παραμένει μυστήριο. Την επόμενη ημέρα τα έθαψαν στο παραπλήσιο κοιμητήριο Γκεντσέα. Πενήντα μέτρα μακριά τώρα ο ένας από τον άλλο, χωρισμένοι από ένα δρομάκι, και με καινούργια ονόματα. Οι νεκροθάφτες βρήκαν απλούς ξύλινους σταυρούς και βιαστικά έγραψαν με μπογιά τις ψεύτικες ταυτότητές τους – Πόπα Νταν για τον φοβερό δικτάτορα Νικολάε Τσαουσέσκου και Ενέσκου Βασίλε για τη σύζυγό του.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΨΥΧΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

*Έτρεξαν σ' εμάς, και φώναξαν
«Στο Σοσιαλισμό σαν ξεις
Το δάχτυλο σου κι αν κοπεί
Δε σε πονάει»
Αλλά πόνεσαν
Την έχασαν την πίστη τους.*

Ανταμ Βάζικ, «Ποίημα για Ενήλικες»

ΤΡΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ την έγερση του Τείχους του Βερολίνου, το καθεστώς της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας σκαρφίστηκε έναν ανορθόδοξο αλλά επικερδή τρόπο να κερδίσει μετατρέψιμο συνάλλαγμα από τη Δύση. Άρχισε να παζαρεύει ανθρώπινα όντα. Αξιωματούχοι από την Ανατολή προσφέρθηκαν να απελευθερώσουν πολιτικούς κρατούμενους και να τους αφήσουν να μεταβούν στη Δυτική Γερμανία με ένα οικονομικό αντάλλαγμα. Το αλισβερίσι άρχισε σε μικρή κλίμακα, λίγοι κρατούμενοι κάθε φορά. Οι πρώτοι ήταν εξέχοντες διαφωνούντες, «ταραχοποιοί», τους οποίους οι Ανατολικογερμανοί δε νοιάζονταν να τους ξαποστεύουν στην εξορία. Μέσα σε λίγα χρόνια, το πράγμα είχε γίνει μια καλολαδωμένη μπίζνα με δική της υποδομή. Λίγες ημέρες πριν από κάθε πώληση, μετέφεραν τους κρατούμενους σε μια ειδική, άκρως μυστική, φυλακή στην πόλη Καρλ Μαρξ (νυν Τσέμνιτς) που τη διηύθυνε η υπηρεσία πληροφοριών της ΛΔΓ, η Στάζι. Ένας στόλος λεωφορεία είχαν ετοιμαστεί από ένα Δυτικογερμανό κατασκευαστή ειδικά για το σκοπό της μεταφοράς αυτού του πολύτιμου φορτίου. Τα οχήματα είχαν περιστρεφόμενες πινακίδες – της Ανατολικής Γερμανίας για το ταξίδι από τη φυλακή ίσαμε τα σύνορα και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (ΟΔΓ) για όσο βρίσκονταν πια στη Δυτική Γερμανία. Περίπου δύο φορές την εβδομάδα, ομάδες ανά δέκα περίπου οδηγούνταν, χωρίς το πρωί, σε ένα συνοριακό φυλάκιο κοντά στην Ιένα, όπου, εντε-

λώς ασυνήθιστα, οι φρουροί τούς ένευαν να περάσουν δίχως να ερευνηθούν τα χαρτιά τους. Βρίσκονταν στη ΟΔΓ την ώρα του μεσημεριανού γεύματος, καθ' οδόν προς το Ανόβερο¹.

Με τα χρόνια, περίπου 34.000 άνθρωποι «πουλήθηκαν» με αυτό τον τρόπο, ενώ το εμπόριο ακολουθούσε τους οικονομικούς νόμους της ελεύθερης αγοράς. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 η τιμή ανά κεφάλι ήταν γύρω στις 40.000 μάρκα· στα μέσα της δεκαετίας του 1980, ο πληθωρισμός και το σκληρό παζάρεμα από τη μεριά των Ανατολικών είχαν ανεβάσει το ποσό στις 100.000 μάρκα. Η ΛΔΓ δεν άργησε να το δει σαν έναν τρόπο αύξησης του εισοδήματος. Το κράτος δεν έβγαζε τίποτε από τους ανθρώπους που νομότυπα έκαναν αιτήσεις για βίζες προκειμένου να πάνε να δούνε τους συγγενείς τους στη Δύση. Έτσι η αστυνομία συνέλαβε χιλιάδες πολίτες με στημένες κατηγορίες, τους βάρπτισε «πολιτικούς κρατούμενους», και προθύμως τους πούλησε στη Δυτική Γερμανία. Ο Έγκον Μπαρ [Egon Barr], ο αρμόδιος που χειριζόταν την ευαίσθητη αυτή συναλλαγή από τη μεριά της Δυτικής Γερμανίας, είπε πως γι' αυτόν ήταν ξεκάθαρο ότι «αποτελούσε μέρος του γενικού προϋπολογισμού της ΛΔΓ». Συνήθως οι πληρωμές γίνονταν με μετρητά σε σκληρό νόμισμα, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις οι Ανατολικοί δέχονταν ανταλλασσόμενα αγαθά. Μια χρονιά, ως μέρος της συμφωνίας, εστάλησαν στη ΛΔΓ καρabiές μπανάνες, ένα είδος πολυτελείας εκείνο τον καιρό στην Ανατολή, πολύ δύσκολο να αποκτηθεί στα μαγαζιά του Βερολίνου, της Λειψίας, ή της Δρέσδης. Σύμφωνα με έναν από τους πιο εξέχοντες Ανατολικογερμανούς οικονομολόγους αυτή η «εμπορική επιχείρηση» απέφερε σ' αυτό το υπερχρεωμένο έθνος ένα συνολικό καθαρό κέρδος 8 δισεκατομμυρίων γερμανικών μάρκων. Ήταν το ποσό δίχως το οποίο η χώρα δε θα μπορούσε να επιβιώσει².

Το εμπόριο αυτό εξαρτιόταν από συνθήκες άκρας μυστικότητας· εξαρτιόταν από τον σιωπηλό πληθυσμό στην Ανατολική Γερμανία που λαχταρούσε απελπισμένα να φύγει από τη χώρα, και επίσης εξαρτιόταν από ένα καθεστώς αρκετά κυνικό ώστε να πιστεύει ότι μπορούσε να πουλάει και να αγοράζει πολίτες κατά βούληση. Ποτέ δεν παραδέχτηκε επισήμως αυτές τις πωλήσεις το κράτος της ΛΔΓ. Οι αρχές αντιλαμβάνονταν φυσικά ότι δεν ήταν η καλύτερη διαφήμιση για τη ζωή στις χώρες που ο Έριχ Χόνεκερ, ο ανώτατος ηγέτης της Ανατολικής Γερμανίας τότε και για περισσότερες από δύο δεκαετίες, αρεσκόταν να ονομάζει «χώρες του όντως υπαρκτού σοσιαλισμού».

Ήταν σοσιαλισμός όπως τον εννοούσε η Σοβιετική Ένωση, επιβεβλημένος με την κáννη του όπλου στραμμένη σε έξι χώρες που δεν τον ήθελαν. Η αυτοκρατορία που έχτισε ο Ιωσήφ Στάλιν μετά τον Δεύτερο Πα-

γκόσμιο Πόλεμο επεκτεινόταν έως εκεί όπου είχαν φτάσει με την τελική τους εξόρμηση οι ρωσικές στρατιές ενάντια στους ναζί την άνοιξη του 1945. Δεν υπήρχε καμία άλλη λογική. Ύστερα από τη Συμφωνία της Γιάλτας με τους Συμμάχους, οι Σοβιετικοί επιτρεπόταν να κάνουν ό,τι ήθελαν στη δική τους «σφαίρα επιρροής». Ο Στάλιν αντιμετώπισε όλη αυτή την περιφέρεια σαν μια αχανή επικράτεια, δίχως να αναγνωρίζει σχεδόν καθόλου τις όποιες εθνικές ταυτότητες σε χώρες με τρομερά διαφορετικές κουλτούρες. Ο Κόκκινος Τσάρος στη Μόσχα επέβαλε ως προξένους του στην Πράγα, τη Βαρσοβία και τη Σόφια, τους δικούς του πιστούς που η αφοσίωσή τους ήταν πρώτα προς την ΕΣΣΔ και μετά προς την κομμουνιστική ιδεολογία. Επιλέχτηκαν με κριτήριο την απαρασάλευτη υπακοή τους σ' αυτόν. Οι πιο πολλοί είχαν περάσει δεκαπέντε ή και είκοσι χρόνια εξορίας στη Ρωσία και είχαν πάρει τη σοβιετική υπηκοότητα. Είχαν χάσει την επαφή με τη γενέθλια χώρα τους. Η Σοβιετική Ένωση τους είχε προσφέρει καταφύγιο και μιαν υπόθεση να πιστεύουν. Οι πιο πολλοί ήταν από χώρες όπου το να είσαι μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος ήταν παράνομο στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, και είχαν περάσει μακριές περιόδους στη φυλακή. Όταν επέστρεψαν κατόπιν εντολής του Στάλιν μετά τον πόλεμο, δε γύριζαν στην πατρίδα. Πήγαιναν στην Ουγγαρία ή στην Τσεχοσλοβακία ή στην Πολωνία ως αντιπρόσωποι μιας ξένης χώρας, για να υπηρετήσουν τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης. Ήξεραν τι έπρεπε να κάνουν: έπρεπε να οικοδομήσουν ένα σοσιαλιστικό αυταρχικό κράτος στην Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη, όπου δεν επιτρεπόταν σχεδόν η παραμικρή παρέκκλιση από το σταλινικό μοντέλο. Αυτές οι χώρες στα 1945 είχαν κοινά σημαντικά πράγματα: είχε εισβάλει σ' αυτές ο Κόκκινος Στρατός και τις είχε κατακτήσει, και ο Στάλιν είχε σκοπό να τις μεταμορφώσει πλήρως κατ' εικόνα του. Κατά τα άλλα, υπήρχαν ουσιώδεις διαφορές, ενίοτε ανταγωνισμοί, ανάμεσά τους.

Η σοβιετική προσπάθεια να μετατραπεί η περιοχή σε ένα σταθερό, αξιόπιστο, και μονολιθικό όλον έμελλε να είναι σκληρό καθήκον. Υπήρχε αρχικά κάποιος ιδεαλισμός. Η πλειονότητα των λαών που είχαν υπομείνει τη ναζιστική κατοχή απλώς ανακουφίστηκαν όταν τελείωσε ο πόλεμος. Η εμπειρία της δεκαετίας του 1920 και του 1930 είχαν κάνει σοσιαλιστές πολλούς Κεντροευρωπαίους, αν και ποτέ τόσο πολλούς που φαντάζονταν οι κομμουνιστές. Μονάχα σε μία χώρα, στην Ουγγαρία, επέτρεψε ο Στάλιν να γίνουν πράγματι ελεύθερες εκλογές. Το Νοέμβριο του 1945, το Κόμμα έλαβε 18% των ψήφων, ενώ το κύριο κεντροδεξιό κόμμα έλαβε 52%. Οι Σοβιετικοί επέμεναν για κυβέρνηση συνασπισμού, ενώ η εξουσία της αστυνομίας και της «κρατικής ασφάλειας» τοποθετήθηκε στα χέρια των

κομμουνιστών. Στην Τσεχοσλοβακία υπήρχε μια πολυπληθής βιομηχανική εργατική τάξη στις δεκαετίες του 1920 και 1930· αμέσως μετά τον πόλεμο, οι κομμουνιστές υποστηρίζονταν από σχεδόν 35% των ψήφων. Αλλά παρά το ότι η δημοκρατία δεν ήθελε να τους δώσει την εξουσία, οι Σοβιετικοί ήταν αποφασισμένοι να την πάρουν – με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Χρησιμοποιώντας ένα μείγμα από δωροδοκία, εκφοβισμό, απάτη και, τέλος, τρομοκρατία, μέσα σε τρία χρόνια οι Σοβιετικοί είχαν διασφαλίσει τον πλήρη έλεγχο στις νέες αποικίες τους. Όλα τα άλλα κόμματα καταργήθηκαν στα τέλη του 1948, ή υπάχθηκαν στο Κομμουνιστικό Κόμμα και έπαψαν να υφίστανται ανεξάρτητα.

Η κατοχή είχε συνοδευτεί από φρικαλεότητες εκ μέρους των ρωσικών στρατευμάτων που είχαν εμπλακεί σε μερικές από τις πιο βάνανυες μάχες στη διάρκεια του πολέμου. Ποτέ δε θα μάθουμε ακριβώς πόσες γυναίκες βιάστηκαν στη Γερμανία, την Ουγγαρία, ή την Πολωνία μετά τη σοβιετική «απελευθέρωση», αλλά οπωσδήποτε ο αριθμός φτάνει τις εκατοντάδες χιλιάδες. Απελπισμένοι, κατακτημένοι, αποκαμωμένοι, οι πιο πολλοί άνθρωποι ήταν έτοιμοι να ανεχθούν τη νέα πραγματικότητα αρκεί να έφερνε ορισμένες βελτιώσεις. Κάποιες από αυτές τις χώρες ήταν πολύ άδικες αγροτικές κοινωνίες όπου η δουλοπαροικία είχε καταργηθεί λιγότερο από έναν αιώνα πριν. Σε μεγάλες περιοχές της Ρουμανίας, η γεωργία σχεδόν καθόλου δεν είχε αλλάξει από τον καιρό του μεσαίωνα. Οι κομμουνιστές υποσχέθηκαν να τα μετασχηματίσουν όλα αυτά, να ξεριζώσουν τις αδικίες, να αρχίσουν από την αρχή και να οικοδομήσουν μια δυναμική νέα κοινοπολιτεία ίσων μέσα από την ταχεία ανάπτυξη.

Για ένα διάστημα αυτό λειτούργησε. Η άμεση μεταπολεμική ανοικτόδομηση ήταν τόσο γρήγορη όσο και στο δυτικό μισό της Ευρώπης. Αλλά αυτή η διαδικασία ξεκίνησε από μια πολύ χαμηλή βάση ερήμωσης και καταστροφής. Ενώ στη Βρετανία υπήρχε ακόμη δελτίο τροφίμων έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950, η Τσεχοσλοβακία και η Ρουμανία άρχισαν να εξάγουν τρόφιμα σχεδόν αμέσως μετά το τέλος του πολέμου. Τα νέα καθεστώτα επαινέθηκαν κάπως για το ότι φρόντισαν να αποκατασταθούν τα κέντρα των πόλεων και οι γέφυρες, και να επαναλειτουργήσουν τα δίκτυα μεταφορών. Αρχικά, τουλάχιστον, δόθηκαν σε αγρότες μικροί θύλακοι γης που πάρθηκαν από τα μεγάλα λατιφούντια τα οποία εκτείνονταν και σε περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης. Μετά όμως η γη πάρθηκε και πάλι προκειμένου να οργανωθούν εσπευσμένα μεγάλα κολεκτιβιστικά αγροκτήματα που ανήκαν στο κράτος. Ο ενθουσιασμός που ίσως είχε κάποτε υπάρξει δε διατηρήθηκε μετά τις εκκαθαρίσεις στα τελευταία χρόνια της ζωής του Στάλιν, που ήταν χρόνια παραφροσύνης.

Οι κομμουνιστές είχαν εξαφανίσει ή είχαν πτοήσει μέχρις υποταγής τους αληθινούς εχθρούς τους λίγο μετά τον πόλεμο. Αντιπολιτευόμενοι πολιτικοί δολοφονούνταν μαζικά, θρησκευτικοί ηγέτες είχαν εκφοβιστεί ώστε να σιωπήσουν, και ενίοτε να γίνουν συνεργοί του καθεστώτος. Οι αστοί διώχτηκαν από τα ενδιαυτήματά τους, και οι καλλιτέχνες έπαιρναν οδηγίες από τους κομισάριους της κουλτούρας σχετικά με το τι είδους μουσική, ζωγραφική, ή λογοτεχνία επιτρεπόταν στο εξής. Όλες οι επιχειρήσεις που απασχολούσαν περισσότερους από δυο-τρεις ανθρώπους εθνικοποιήθηκαν, και σε κάποιες χώρες –στη Βουλγαρία, επί παραδείγματι– ουδείς άλλος εκτός από το κράτος δεν είχε το δικαίωμα να είναι εργοδότης οποιουδήποτε είδους.

Οι σχέσεις ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση είχαν αρχίσει να παγώνουν λίγο μετά τον πόλεμο – μια διαδικασία που επιταχύνθηκε από το λόγο του Τσόρτσιλ περί «Σιδηρού Παραπετάσματος», στο Φούλτον, στο Μισούρι, το 1946. Μετά, το χειμώνα του 1948-9, ένας Ψυχρός Πόλεμος ξέσπασε και στο εσωτερικό του σοσιαλιστικού μπλοκ. Ο ηγέτης μιας από τις «απελευθερωμένες περιοχές» τόλμησε να προκαλέσει τη Μόσχα. Στη διάρκεια του πολέμου, ο Γιόζιπ Μπροζ Τίτο ήταν παρτιζάνος ηγέτης στον αγώνα της Γιουγκοσλαβίας ενάντια στους ναζί, αποκομίζοντας υλική υποστήριξη και σεβασμό από αντικομμουνιστές. Εγκαθίδρυσε μια μαρξιστική δικτατορία στο Βελιγράδι αλλά αντιστάθηκε στον υποβιβασμό της Γιουγκοσλαβίας στη δουλική κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι γείτονές της στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Αναγνώριζε διάφορους δρόμους προς το σοσιαλισμό, δήλωνε ότι είναι «εθνικός κομμουνιστής» και έβλεπε το μέλλον της χώρας του ως «μη ευθυγραμμισμένο». Όλα αυτά αποτελούσαν αίρεση στα μάτια του Στάλιν, ο οποίος κάποτε καυχήθηκε: «Θα μπορούσα να τσακίσω τον Τίτο με το μικρό μου δαχτυλάκι». Αποδείχτηκε ότι δεν ήταν τόσο εύκολο. Ο Στάλιν πίστευε ότι δεν έπρεπε να φανεί έστω και μία ρωγμή στην κομμουνιστική αλληλεγγύη για να μην την εκμεταλλευτεί η Δύση. Η απείθεια του Τίτο δεν ήταν δυνατό να μείνει ατιμώρητη. Ο Στάλιν οργάνωσε μια εκστρατεία ενάντια στη «φωλιά των «τιτοϊκών τροτσκιστών κατασκόπων» σε όλα τα δορυφορικά κράτη που τα επόμενα χρόνια συντάραξε όλη την Ανατολική Ευρώπη καθώς οι κομμουνιστές καταβρόχθιζαν τα ίδια τα παιδιά τους σε ένα όργιο αιματοκυλίσματος.

Ξακουστά ονόματα που είχαν άλλοτε χαιρετιστεί στο μπολσεβικικό πάνθεον ως ήρωες ξαφνικά συλλαμβάνονταν με ψεύτικες κατηγορίες, υφίσταντο τρομερά βασανιστήρια, περνούσαν από στημένες δίκες και, ύστερα από μια τελετουργική «ομολογία», εκτελούνταν. Αυτή ήταν η μοίρα πιστών και αφοσιωμένων κομμουνιστών όπως ο Ρούντολφ Σλάνσκι [Rudolf Slánský, δεύτερος τη τάξει στο Τσεχικό Κόμμα, του Λάζλο Ράικ

[László Rajk], του κανονικού κληρονόμου στην ουγγρική ηγεσία, και του άμεμπτα σταλινικού Τσάικο Κουστόφ [Tchaiko Kostov] στη Βουλγαρία. Χιλιάδες λιγότερο γνωστούς αγωνιστές τούς πυροβόλησαν στον αυχένα, με τον κλασικό μπολσεβικικό τρόπο, ή τους έστειλαν να σαπίσουν σε στρατόπεδα αιχμαλώτων. Συχνά κομμουνιστές που είχαν επιζήσει από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Χίτλερ και είχαν γίνει φανατικοί πιστοί του σοσιαλισμού, πέθαναν από τα χέρια των συντρόφων τους – όπως, φέρ' ειπείν, ο συγκατηγορούμενος του Σλάνσκι, ο Γιόζεφ Φρανκ [Josef Frank], ο οποίος ύστερα από τρία χρόνια στο Μπούχενβαλντ επέστρεψε στην Τσεχοσλοβακία ως τιμώμενο πρόσωπο στο κυρίαρχο καθεστώς, αλλά δολοφονήθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα σε ένα στρατόπεδο διοικούμενο από κομμουνιστές. Με τη σειρά τους, οι ίδιοι εκείνοι εκτελεστής ύστερα από ένα μήνα ή ένα χρόνο εκτελούνταν κι αυτοί. Αυτή ήταν η μέθοδος με την οποία επιβλήθηκε η «κοινωνική τάξη». Το ποιος ήταν και ποιος δεν ήταν προδότης ουδεμία σημασία είχε – το επιχείρημα είχε σημειολογικό χαρακτήρα. Ο Στάλιν πίστευε στις διαρκείς εκκαθαρίσεις ως τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο να διατηρήσει την εξουσία και, όταν τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά, απαιτούσε μια τακτική προμήθεια από αποδιοπομπαίους τράγους. Το σύστημα, όπως αυτός το δημιούργησε, δεν μπορεί να είχε λάθος: κάποιιο έπρεπε να είναι υπαίτιοι για τις αποτυχίες του³.

Το μεγάλο τέρας πέθανε το 1953, και τα εγκλήματά του άρχισαν να αποκαλύπτονται από τον Νικίτα Κρούτσεφ τρία χρόνια μετά. Με το χρόνο οι βίαιες ακρότητες είχαν κοπάσει, αλλά και' ουσίαν το σύστημα που δημιούργησε ο Στάλιν επέζησε, ελάχιστα μεταρρυθμισμένο, επί τρεισήμισι ακόμα δεκαετίες υπό την ηγεσία των διαφόρων διαδόχων. Έγινε λιγότερο κακόβουλο, αλλά μέσα από τη γραφειοκρατική αδράνεια και στασιμότητα παρέμεινε εξίσου αυστηρό, άκαμπτο, και πεινασμένο για έλεγχο των υπηκόων του. «Η κοινωνία είναι το άλογο και το Κόμμα ο καβαλάρης», είχε πει ο Στάλιν. Τα άλογα της Ανατολικής Ευρώπης δούλευαν πολύ σκληρά και θα προτιμούσαν να σταβλίζονται αλλού.

Η ζωή στις «αποικίες» ήταν προσαρμοσμένη στο σοβιετικό μοντέλο. Όλοι όσοι ζούσαν ανάμεσα στη Βάρνα στη Μαύρη Θάλασσα και στο Γκντανσκ στη Βαλτική είχαν καταλάβει πώς λειτουργούσε το σύστημα. Δεν είχε τίποτα κοινό με τις έννοιες του σοσιαλισμού όπως τις όρισαν κάποιιοι ιδεαλιστές ιδρυτές της πίστωσης. Παραδοσιακά, οι βασικές αρχές του σοσιαλισμού είχαν να κάνουν με μια δέσμευση για ισότητα, για κοινωνική δικαιοσύνη, για ελευθερία, για νέες ευκαιρίες στους φτωχούς, για ευρύτερες επιλογές, για σεβασμό προς τον άνθρωπο, και για διεύρυνση της δη-

μοκρατίας. Το σοβιετικό μοντέλο ήταν απολύτως υποκριτικό προς όλ' αυτά τα ιδανικά. Οι κυρίαρχοι χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα του σοσιαλισμού στερώντας της κάθε περιεχόμενο ως μέσον για να προσδίδουν στον εαυτό τους ψευδή νομιμοποίηση. Ο σοβιετικός κομμουνισμός δεν ήταν αταξική κοινωνία. Θεωρητικά, στο μαρξισμό-λενινισμό, η εργατική τάξη υποτίθεται ότι είναι κυρίαρχη. Το προλεταριάτο είναι η δυναμική ισχύς που κινεί την ιστορία, έλεγαν τα εγχειρίδια. Οι εργάτες δρουν μέσω μιας «πρωτοπορίας» – κι αυτή είναι το Κομμουνιστικό Κόμμα. Δεν ήταν έτσι στην πραγματική ζωή. Πρακτικά, οι ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος κάθονταν στην κορυφή και δεν είχαν καμία εμπιστοσύνη στους εργάτες από κάτω. Οι λενινιστές πίστευαν ότι οι άνθρωποι της εργατικής τάξης δεν ήξεραν ποιο είναι το συμφέρον τους – θα μπορούσαν, εξάλλου, ευκαιρίας δοθείσης, να αφήσουν την μπουρζουαζία να κυβερνήσει. Έτσι το Κόμμα έπρεπε να αποφασίσει για το καλό τους.

Θεμέλιο του σοβιετικού κομμουνισμού ήταν το σύστημα το γνωστό ως *νομενκλατούρα*, με το οποίο διατήρησε το Κόμμα την εξουσία του. Ήταν ένα περίτεχνο δίκτυο πολιτικού πατρωναρίσματος σε μια κλίμακα άγνωστη σε πλουραλιστικές κοινωνίες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι κάθε σημαντική δουλειά στη χώρα ελεγχόταν από ένα μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος. Κεντρικά και τοπικά, μια σειρά λίστες διατηρούνταν με όλες τις θέσεις που απαιτούσαν μέλη του Κόμματος – και με τα ονόματα των ανθρώπων που θεωρούνταν κατάλληλοι για αυτές. Αυτό δεν ίσχυε μόνο για τις κορυφαίες κυβερνητικές και οικονομικές θέσεις, αλλά σε κάθε πεδίο: δικαστές, διευθυντές σε μεγάλα σχολεία, στελέχη σε ποδοσφαιρικές ομάδες, επικεφαλής της πυρρσοβεστικής, ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας, συντάκτες εφημερίδων, διευθυντές νοσοκομείων, λέκτορες πανεπιστημίων, διευθυντές θεάτρων και συναυλιακών χώρων. Οι λίστες ήταν τεράστιες – στην Τσεχοσλοβακία, μια χώρα περίπου εννέα εκατομμυρίων ανθρώπων, υπήρχαν γύρω στις 450.000 δουλειές στη νομενκλατούρα για κάθε επιτήδευμα που μπορούσε να συλλάβει ο νους σου. Η πολιτική έγινε το παν⁴.

Το Κόμμα ενίσχυσε την αυστηρή ιεραρχική πειθαρχία των μελών, εν πολλοίς όπως στο στρατό. Οι υψηλόβαθμοι σχημάτιζαν μια κλειστή ελίτ, μια αυτοδιαϊωνιζόμενη ολιγαρχία. Είχαν το μονοπώλιο της εξουσίας και αποκλειστική πρόσβαση στην καθορισμένη λίστα με τις κορυφαίες θέσεις εργασίας. Αντάμειβαν πλουσιοπάροχα τον εαυτό τους – πολυτελέστατες κατοικίες, υπηρετικό προσωπικό, αυτοκίνητα, την καλύτερη ιατρική φροντίδα. Μπορούσαν κατά καιρούς να ταξιδεύουν στη Δύση. Είχαν στη διάθεσή τους μια σειρά αγαθών που οι άλλοι δε δικαιούνταν, από είδη τροφί-

μων μέχρι έπιπλα, σε ειδικά καταστήματα όπου πλήρωναν με σκληρό νόμισμα στο οποίο μόνο αυτοί είχαν πρόσβαση. Τα παιδιά τους απολάμβαναν όλα τα ταξικά προνόμια του παρελθόντος καθώς και ένα σχετικά υψηλό επίπεδο ζωής. Πήγαιναν στα καλύτερα σχολεία και πανεπιστήμια είχαν πολύ καλύτερες εργασιακές ευκαιρίες από ό,τι τα παιδιά των μέσων εργατών. Τα παιδιά της νομενκλατούρας τα πήγαιναν πάρα πολύ καλά – αρκεί να ήταν υπάκουα και ευσυνειδήτα. Τα προνόμια εξαρτιόνταν από την πίστη και την αφοσίωση στο Κόμμα. Ένα λάθος πολιτικό βήμα, και η δουλειά, το αμάξι, η γκουβερνάντα, και η μαγειρίσσα, η οικονόμος, η πανεπιστημιακή εκπαίδευση των παιδιών, όλα μπορούσαν να χαθούν εν μια νυκτί. Κάθε ανέβασμα στη σκάλα της ανόδου απαιτούσε επισημως να εκτελέσεις τις εντολές αυτών που βρίσκονταν μια βαθμίδα πιο πάνω, να είσαι απολύτως πιστός στον απόλυτο κομμουνιστικό χρυσό κανόνα που λεγόταν, δίχως ίχνος ειρωνείας, δημοκρατικός συγκεντρωτισμός⁵.

Οι κανόνες εφαρμόζονταν ίσαμε την κορυφή. Οι Σοβιετικοί είχαν απόλυτο έλεγχο αφού επέλεγαν –ή τέλος πάντων ενέκριναν– τις ανώτερες πολιτικές προσωπικότητες σε όλες τις χώρες. Μετά το θάνατο του Στάλιν, η Μόσχα παρενέβη άμεσα, αντικαθιστώντας ανθρώπους των οποίων η πίστη και αφοσίωση ήταν υπό αμφισβήτηση, ή τοποθετώντας τους δικούς τους, δασκαλεμένους στη Ρωσία, ευνοούμενους. Αλλά ο έλεγχος των Σοβιετικών έφτανε ίσαμε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Κάθε υπουργός σε κάθε χώρα σε όλη την αυτοκρατορία, κάθε ανώτερος αξιωματικός του στρατού, κάθε αρχηγός αστυνομίας, κάθε ανώτερος δικαστικός, είχε έναν Σοβιετικό «σύμβουλο» με απευθείας γραμμή από το Κρεμλίνο.

Ο διάπλους μέσ' απ' αυτές τις λαβυρινθώδεις γραφειοκρατίες απαιτούσε ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Αφ' ης στιγμής ο ιδεαλισμός και ο επαναστατικός ενθουσιασμός χάθηκαν –το δίχως άλλο από τη σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία το 1968– το σύστημα λίμνασε. Η δεξαμενή ταλέντων στα διάφορα Κομμουνιστικά Κόμματα στέγνωσε. Η ανέλιξη δε γινόταν με βάση την αξία, αλλά την υπακοή και την αφοσίωση στο Κόμμα. Η διακριτικότητα επιβραβευόταν, ενώ η πρωτοβουλία, η πρωτοτυπία, και η νοημοσύνη αποδοκιμαζόταν. Ενίοτε κάποιοι λίαν ευφυείς, δημιουργικοί και αποτελεσματικοί *απαράτσι* έφταναν σε ανώτερες θέσεις, αλλά αποτελούσαν εξαιρέσεις. Ο κυνισμός κατέφαγε την ψυχή του κομμουνισμού. Η πίστη έγινε κάτι άσχετο για τους κομμουνιστές λειτουργούς. «Με τον καιρό έγινε ένα λίγο ως πολύ θεωρητικό πράγμα... κάτι σαν τη Δευτέρα Παρουσία», λέει ο Όλεγκ Τροϊανόφσκι, ο οποίος ήταν διπλωμάτης σε κάμποσα δορυφορικά κράτη μετά το 1945. «Κηρύσσεις: υποτίθεται ότι πιστεύεις, αλλά κανείς δεν το παίρνει στα σοβαρά.

Η ιδεολογία πέρασε σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τα εθνικά συμφέροντα· καμιά φορά δεν ήταν παρά μια κάλυψη για τα εθνικά συμφέροντα»⁶.

Το Κόμμα έπρεπε να προστατευθεί από το λαό. Στα 1917, το πρώτο πράγμα που έκανε ο Λένιν ήταν να συγκροτήσει μια μυστική αστυνομική δύναμη, την Τσεκά. Μετά τη σοβιετική «απελευθέρωση» μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, κάθε ένα από τα νέα κομμουνιστικά καθεστώτα είχε εγκαθιδρύσει μέσα σε λίγες εβδομάδες παρόμοιες οργανώσεις, όλες ακριβή αντίγραφα του σοβιετικού μοντέλου. Στα τέλη του 1945, στη Βουδαπέστη υπήρχαν ήδη εκατοντάδες πλήρους απασχολήσεως αξιωματικοί της μισητής Államvédelmi Osztály (AVO, Υπηρεσία Κρατικής Ασφαλείας) προτού αρχίσουν εργασίες για την ανακατασκευή έστω μίας από τις γέφυρες στο Δούναβη που ανατινάχθηκαν στη διάρκεια του πολέμου. Στην Ανατολική Γερμανία, η Στάζι αποκαλούνταν το «σπαθί και η ασπίδα του Κόμματος». Ο Έριχ Χόνεκερ αρεσκόταν να λέει αργότερα στους ανώτερους αξιωματικούς του: «Δεν πήραμε την εξουσία για να την παραδώσουμε». Με το χρόνο, οι μέθοδοι όλων αυτών των υπηρεσιών έγιναν λιγότερο βίαιες. Τα μπουντρούμια των βασανιστηρίων έγιναν αίθουσες αρχείων. Μολοντούτο, το καθήκον ήταν ουσιαστικά το ίδιο: να διασφαλιστεί η επικυριαρχία του Κόμματος. Αλλά υπήρχαν λεπτές διαφορές. Ως επί το πλείστον, οι αφέντες της μυστικής αστυνομίας και της πολιτικής σταμάτησαν να θεωρούν ότι θα μπορούσαν να κάνουν τους λαούς να πιστέψουν στον κομμουνισμό. Το μόνο που είχαν να κάνουν οι πολίτες ήταν να παριστάνουν ότι πιστεύουν και ότι συμμορφώνονται. Όλο το πράγμα έγινε μια άψυχη παρωδία.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το πολωνικό καθεστώς συγκάλυψε τα αποτελέσματα μιας έρευνας που διεξήγαγαν κάποιοι κυβερνητικοί οικονομολόγοι. Είναι εύκολο να καταλάβουμε γιατί παρέμειναν κρυφές οι πληροφορίες. Η έρευνα διαπίστωσε ότι η μέση Πολωνέζα εργάτρια ξυπνούσε στις 5 τα χαράματα, δαπανούσε δύο ώρες για να πάει στον τόπο εργασίας και να επιστρέψει, πενήντα τρία λεπτά στην ουρά για φαγητό, εννέα ώρες ημερησίως για δουλειά, μιάμιση ώρα για μαγείρεμα και νοικοκυριό, και λιγότερες από έξι και μισή ώρες για ύπνο. Ύστερα από ένα τέταρτο του αιώνα και βάλε σοσιαλισμού, το σύστημα εμφανώς αποτύγχανε. Αντίθετα με τις πιο πολλές θρησκείες, που προσέφεραν ανταμοιβές στα ουράνια του μέλλοντος, ο κομμουνισμός επαγγελλόταν επί γης ανακούφιση από τις δυστυχίες εδώ και τώρα.

Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, μετά την ανάρρωση από τον πόλεμο, και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, σημειώθηκε θεαματική ανάπτυ-

ξη σε όλη την Ευρώπη, τόσο την Ανατολική όσο και τη Δυτική. Οι σοσιαλιστικές χώρες συμβάδιζαν με τη Δύση. Μερικές από αυτές, όπως η Τσεχοσλοβακία και η Ανατολική Γερμανία, τα πήγαιναν καλά. Αλλά μετά άρχισε μια παρατεταμένη διολίσθηση προς τα πίσω. Η ανάπτυξη κορυφώθηκε στα 4,9% ανάμεσα στα 1970 και 1975, πέφτοντας στα 2% στα 1975-1980 και κατόπιν εξακολούθησε να πέφτει. Στη Δύση, ο διογκούμενος πληθωρισμός και η μαζική ανεργία έθεσαν προβλήματα, τα οποία οι πιο ελαστικές οικονομίες κατάφεραν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά. Η ευημερία επέστρεψε – σε μια κλίμακα και με μια μορφή αδιανόητη στο σοβιετικό καθεστώς. Το σοβιετικό μοντέλο ήταν άκαμπτο. Κατευθυνόταν προς πολιτικούς μάλλον παρά προς οικονομικούς στόχους, σύμφωνα με ένα συγκεντρωτικά υπολογισμένο Πλάνο που δεν είχε καμία σχέση με την αγορά. Οι τιμές και τα ημερομίσθια αποδείχτηκαν εξωπραγματικά, αλλά αυτό δεν είχε σημασία. Δεν ήταν δυνατό ν' αλλάξουν διότι ήταν στο Πλάνο, εγκεκριμένα από τους γραφειοκράτες του Κόμματος. Τούτο οδηγούσε σε παραλογισμούς, μεγάλους και μικρούς. Επί παραδείγματι, δεν υπήρχαν τοιμπιδάκια για τα μαλλιά στην Πολωνία σχεδόν σε όλη τη δεκαετία του 1970. Το Πλάνο το είχαν καταστρώσει, φυσικά, άντρες και καμία μνεία δε γινόταν πουθενά σε τοιμπιδάκια, κι έτσι δεν παράχθηκε ούτε ένα τοιμπιδάκι. Κάποιες γυναίκες στο Υπουργείο Οικονομικών το επεσήμαναν αυτό αλλά τους είπαν ότι δεν ήταν παρά ένα αμελητέο θέμα και δεν ήταν δυνατό να αλλάξουν το Πλάνο για ένα τόσο ασήμαντο πραγματάκι. Έτσι λοιπόν – μηδέν πολωνικά τοιμπιδάκια. Σε φιλελεύθερες δημοκρατίες, και υπό τον καπιταλισμό της αγοράς, οι επιχειρήσεις ανταποκρίνονταν στους καταναλωτές εάν ήθελαν να επιβιώσουν, ενώ οι πολιτικοί ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις των ψηφοφόρων για καλύτερα επίπεδα ζωής εάν ήθελαν να παραμείνουν στην εξουσία. Στα μονοκομματικά κράτη με τις κατόπιν εντολές οικονομίες δεν ασκείται καμία από τούτες τις πιέσεις⁷.

Επί δύο δεκαετίες, ο κομμουνισμός κατάφερε να παράσχει τα βασικά στα περισσότερα μέρη της Ανατολικής Ευρώπη, καίτοι σε ορισμένα μόλις και μετά βίας. Αλλά ακόμα και οι χώρες –που αποτελούσαν τη βιτρίνα του καθεστώτος προσφέρουν καταναλωτικά αγαθά– κάτι που ολόένα και περισσότερο ζητούσε ο κόσμος. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, το χάσμα με τη Δύση άρχισε να πλαταίνει, και μετά να ανοίγει ταχέως. Από την αρχή, οι νέοι κομμουνιστές κυβερνήτες έκαναν ολέθρια λάθη. Το χειρότερο ήταν ότι επιχείρησαν να μετατρέψουν μέσα σε μια νύχτα ελαφρώς βιομηχανικές και γεωργικές κοινωνίες σε «έθνη από σίδερο και ασφάλι». Το έκαναν επειδή αυτό είχε κάνει ο Στάλιν στην ΕΣΣΔ και η σοβιετική εμπειρία αποτελούσε δόγμα για τα πάντα.

Ένα μείζον παράδειγμα ήταν η οικοδόμηση από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 του Dunaújváros (αρχικά Sztálinváros), μιας αχανούς χαλυβουργίας και μιας νέας πόλης στο Δούναβη πενήντα χιλιόμετρα στα νοτιοανατολικά της Βουδαπέστης. Απαιτούσε μεγάλες ποσότητες από σπάνθηρα και ορυκτό σίδηρο, προϊόντα που δεν υπήρχαν στην Ουγγαρία, με αποτέλεσμα να πρέπει να εισαχθούν με πελώριο κόστος από τη Σοβιετική Κεντρική Ασία. Φυσικά, αυτό έκανε το εργοστάσιο εξαιρετικά αντικοινωνικό και συνάμα απομυζητήρα σπανιζόντων πλουτοπαραγωγικών πηγών. Αλλά τέτοιοι πρακτικοί συλλογισμοί διόλου δεν απασχολούσαν το καθεστώς. Το Dunaújváros έπρεπε να οικοδομηθεί επειδή το Πλάνο έλεγε ότι έπρεπε να οικοδομηθεί. Όποιος τολμούσε να επισημάνει τον παραλογισμό αυτών των μεγαλεπήβολων εγχειρημάτων στιγματιζόταν ως «σαμποτέρ». Η θεωρία έλεγε ότι το σύστημα είναι τέλειο, οι κεντρικοί σχεδιαστές ήταν πάνσοφοι και συνεπώς, εάν κάτι πήγαινε στραβά, θα έπρεπε να ήταν λάθος κάποιου ανθρώπου ή κάποιας ομάδας – εχθρών του κράτους, τρομοκρατών, πρακτόρων του ιμπεριαλισμού. Η ιδεοληψία με τη βαριά βιομηχανία κράτησε σε όλα τα χρόνια του κομμουνισμού. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η αξία των φυσικών πόρων που εξορύχθηκαν και εξήχθησαν ήταν εξόφθαλμα μεγαλύτερη από τα ολοκληρωμένα αγαθά που παρήχθησαν στα ανατολικογερμανικά εργοστάσια. Πολλά βιομηχανικά προϊόντα κατασκευάστηκαν με εντυπωσιακή ζημία.

Οι μαρξιστές διατείνονταν ότι η απουσία ιδιωτικής ιδιοκτησίας θα εξάλειψει τη διαφθορά. Συνέβη το αντίθετο. Σε οικονομίες όπου κυριαρχούσε η σπάνη, ο μόνος τρόπος να αποκτήσεις μια μεγάλη σειρά από στοιχειώδη αγαθά ήταν οι διασυνδέσεις. Ένα περίπλοκο σύστημα ανταλλαγής αγαθών και εξυπηρετήσεων τέθηκε σε λειτουργία. Εάν η οικογένεια ενός γιατρού χρειαζόταν να επισκευάσει το ψυγείο της, αναλάμβανε τη δουλειά ένας ηλεκτρολόγος, ο οποίος σχεδόν σίγουρα ξέκλεβε από τη νόμιμη εργασία του, με αντάλλαγμα μια επίσκεψη στο νοσοκομειακό ιατρείο, φέρ' ειπείν. Αν χρειαζόταν ένα ανταλλακτικό για το ψυγείο, υπήρχε μονάχα ένα μέρος από όπου θα το προμηθευόσουν. Η κλοπή από τα εργαστήρια ήταν διαδεδομένη. Ένας οξύνους παρατηρητής που γνώριζε προσωπικά πολλούς από τους κομματικούς Ανατολικοευρωπαίους ηγέτες θεωρούσε ότι μια από τις χειρότερες πλευρές του κομμουνισμού ήταν ένας νέος αμοραλισμός. «Πολλοί άνθρωποι πίστευαν ότι ο σφετερισμός κρατικών χρημάτων, είτε μέσα από μεγάλες απάτες είτε με μικροκλοπές, δεν ήταν κατακριτέος. Κυκλοφορούσε μάλιστα το επιχείρημα ότι αποτελούσε έναν τρόπο εναντίωσης, αντίστασης»⁸.

Η Ανατολική Ευρώπη ήταν μια ολέθρια περιβαλλοντική ζώνη. Ο μεγάλ-

λος συγγραφέας Ιβάν Κλίμα [Ivan Klíma] ξεκινούσε μίαν από τις πιο έξοχες ιστορίες του, με τίτλο «Μια χριστουγεννιάτικη συνωμοσία», περιγράφοντας μια έξοδο στους δρόμους της αγαπημένης του Πράγας. «Η σκοτεινή, παγερή καταχνιά μύριζε αιθάλη, θειάφι, και οξυθυμία». Το κράτος ήταν ο μεγάλος μολυντής. Οι Λαϊκές Δημοκρατίες δε νοιάζονταν ποσώς για το περιβάλλον του λαού. Στη Σλοβακία, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του ίδιου του κράτους, 45% από τα 3.500 χιλιόμετρα των ποτάμιων υδάτων της χώρας ήταν «επικίνδυνα μολυσμένα» στα 1980 και 80% των νερών των φρεάτων δεν ήταν χρησιμοποιήσιμα για κατανάλωση από ανθρώπους. Το λίπασμα στα κολεκτιβιστικά αγροκτήματα «χρησιμοποιούνταν τόσο υπερβολικά ώστε δηλητηρίαζε το έδαφος». Η Βοημία είχε τη χειρότερη ατμοσφαιρική μόλυνση στην Ευρώπη – ο φθηνός ντόπιος άνθρακας είχε επικίνδυνα πολύ θειάφι. Περισσότερο από το ένα τρίτο όλων των δασών της Τσεχίας ήταν ήδη νεκρά ή πέθαιναν. Στην Ανατολική Γερμανία οι αρχές απαγόρευαν τη δημοσιοποίηση των δεικτών μόλυνσης αφότου κάποιος θαυροαλέοι δημοσιογράφοι ανακάλυψαν ότι στις περιοχές της Λειψίας και του Lausitz καρκίνοι του δέρματος, αναπνευστικά προβλήματα, και δερματικές παθήσεις ήταν πάνω από τον εθνικό μέσον όρο και πολλές φορές πιο ψηλά από τα χειρότερα επίπεδα που καταγράφονταν κατά μήκος των συνόρων με τη Δυτική Γερμανία.

Οι υποτελείς λαοί στις Λαϊκές Δημοκρατίες μισούσαν τον κομμουνισμό. Μισούσαν τους ίδιους τους κυβερνήτες τους. Αλλά μισούσαν τους Σοβιετικούς κατακτητές ακόμα περισσότερο. Η ρωσική επιρροή ήταν παντού και έκαιγε σαν μια βαθιά εθνική πληγή σε περήφανες χώρες που λαχταρούσαν την ανεξαρτησία τους. Οι Σοβιετικοί επεδείκνυαν τη δύναμή τους με αναρίθμητους τρόπους, μικρούς αλλά και μεγάλους. Φυσικά, οι μείζονες αποφάσεις σχετικά με τον πόλεμο και την ειρήνη και την ανάπτυξη ευαίσθητων οπλικών συστημάτων ήταν προνόμιο των Σοβιετικών. Έτσι θα συνέβαινε σε κάθε αυτοκρατορία. Αλλά ακόμα και οι τοπικοί σατράπες που επέβαλλε η Μόσχα αισθάνονταν ενίοτε προσβεβλημένοι από τη βάνανση αναισθησία με την οποία μπορούσαν να τους φερθούν οι αφέντες τους. Ο Τσεχοσλοβάκος υπουργός Εξωτερικών στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο Μποχουσλάβ Τσνούπεκ [Bohuslav Chňoupek] εξεπλάγη που δεν του είχαν καν ότι μια νέα παρτίδα πυρηνικών βλημάτων εγκαταστάθηκαν στο έδαφος της πατρίδας του. «Λάβαμε μια ειδοποίηση από τη Σοβιετική Ένωση, όχι μεγαλύτερη από πενήντα λέξεις, που έλεγε ότι μέσου βεληνεκούς πυρηνικά βλήματα έχουν... παραταχθεί στην επικράτεια της Τσεχοσλοβακίας και της Ανατολικής Γερμανίας. Τηλεφώνησα στον πρωθυπουργό Λου-

μπομίρ Στρουγκάλ [Lubomír Štrougal] για να ρωτήσω εάν ήξερε κάτι επ' αυτού. Είπε “Όχι, πρώτη φορά το ακούω”. Τηλεφώνησα στο Βερολίνο κι ένας αξιωματούχος επιβεβαίωσε ότι είχε λάβει το ίδιο μήνυμα. Ουδείς είχε συζητήσει μαζί μας την εν λόγω τοποθέτηση των πυραύλων»⁹.

Οι Ρώσοι έμοιαζαν να μην ανησυχούν διόλου για το κατά πόσον ποδοπατούσαν λεπτά εθνικά αισθήματα και σύμβολα. Εθνικές σημαίες άλλαξαν, παντού τα κομμουνιστικά εμβλήματα με το σφυροδρέπανο ή με το σφυρί και το αμόνι αντικατέστησαν τις παλαιές, παραδοσιακές που υπήρχαν πριν. Οι δημόσιες αργίες συμμορφώνονταν με εκείνες της ΕΣΣΔ. Τα παιδιά στο σχολείο μάθαιναν ρωσικά ως τη μοναδική ξένη γλώσσα. Εισήχθη ένα νέο Σύνταγμα στην Ουγγαρία, με χονδροειδέστατη αναισθησία, στις 20 Αυγούστου 1949 – την παραδοσιακή εορτή του Αγίου Στεφάνου, του πρώτου βασιλιά της χώρας και προστάτη αγίου. Το πρώτο άρθρο περιείχε άφθονες ευχαριστίες στην «ένδοξη Σοβιετική Ένωση για τον ιστορικό της ρόλο στην απελευθέρωση της χώρας μας». Όλα αυτά τα αποτήματα προκαλούσαν διαρκώς βαθύτερες πληγές.

Οι Ρώσοι δεν το κατάλαβαν αυτό παρά μονάχα μέσα από τις μεγαλειώδεις εξεγέρσεις που ξεσπούσαν κάθε λίγα χρόνια με τους λαούς να διακηρύσσουν μαζικά ότι δεν πήγαινε άλλο – στη Βουδαπέστη το 1956, ή στην Πράγα το 1968. Αλλά πάντα υπήρχε ένα υπόγειο ρεύμα αγανάκτησης που κόχλαζε καθημερινά. Η KGB γνώριζε πολύ καλά το μίσος αυτό. Συνήθως, οι μόνιμοι πράκτορες της που ήταν τοποθετημένοι στις χώρες του Ανατολικού Μπλοκ – και που λέγονταν «διαμένοντες» – συντάσσαν και έστελναν αναφορές που χαίδευαν τα αυτιά των αφεντικών τους, καθώς περιείχαν κολακευτικές περιγραφές των τοπικών αντιδράσεων. Ενίοτε, οι Σοβιετικοί έστελναν κατασκόπους σε σύντομες ερευνητικές αποστολές σε όλες τους τις κτήσεις με σκοπό να εκτιμήσουν την αλήθεια. Αυτοί συνέθεταν μια εικόνα πολύ μεγαλύτερης ακριβείας, γεμάτη με μικρές αλλά αποκαλυπτικές λεπτομέρειες. Ένας αξιωματούχος της KGB στην υποτίθεται «φιλική» Βουλγαρία, όπου έλεγαν ότι οι άνθρωποι συμπαθούσαν πολύ τους Ρώσους, σχολίασε ότι «ο αντισοβιετισμός ανθεί στη βουλγαρική τηλεόραση... καιίτοι δίχως να εκφράζεται». Πώς το κατάλαβε, αφού δεν εκφραζόταν; Τα πιο πολλά βράδια στη βουλγαρική τηλεόραση προβάλλονταν μικρού μήκους ταινίες σχετικά με τη ζωή στην ΕΣΣΔ, αλλά από την τοπική διοίκηση ηλεκτρισμού τού είπαν ότι η κατανάλωση ρεύματος έπεφτε ξαφνικά, ακριβώς την ώρα που προβάλλονταν αυτές οι ταινίες, όταν οι θεατές έκλειναν την τηλεοπτική τους συσκευή¹⁰.

Μετά τη συντριβή της Άνοιξης της Πράγας στα 1968, ο ηττημένος Τσέχος ηγέτης Αλεξάντερ Ντούμπτσεκ που το όνειρό του ήταν να δώσει στον

κομμουνισμό ένα ανθρώπινο πρόσωπο κλήθηκε στη Μόσχα υπό την απειλή των όπλων και του δόθηκε εκεί ένα μάθημα για την πολιτική των μεγάλων δυνάμεων. Ο Κόκκινος Τσάρος στο Κρεμλίνο, ο Λεονίντ Μπρέζνιεφ, του εξήγησε ότι ο ιδεαλισμός είναι εκτός θέματος:

Η χώρα σας βρίσκεται σε μια επικράτεια όπου διάβηκαν οι Σοβιετικοί στρατιώτες στο Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο. Αποκτήσαμε τούτη την επικράτεια με τίμημα από τεράστιες θυσίες και δε θα την αφήσουμε ποτέ. Τα σύνορα της χώρας σας είναι και σύνορα δικά μας. Δε μας ακούτε, και γι' αυτό νιώθουμε απειλούμενοι. Εν ονόματι των νεκρών που έδωσαν τη ζωή τους και για τη δική σας ελευθερία είμαστε πλήρως εξουσιοδοτημένοι και δικαιολογημένοι να στείλουμε τους στρατιώτες μας στη χώρα σας, ώστε να αισθανόμαστε ασφαλείς στα κοινά σύνορά μας. Το εάν μας απειλεί κάποιος αληθινά ή όχι δεν έχει σημασία. Η σημασία έγκειται στο ότι πρόκειται για θέμα αρχής. Και έτσι θα είναι – τώρα και για πάντα.

Από τούτο το λογύδριο συνέβη να αναπτυχθεί το Δόγμα Μπρέζνιεφ. Αν και κανείς δεν το δήλωσε ως «δόγμα», οι πάντες στην Ανατολική Ευρώπη κατάλαβαν τη δύναμή του και τη σημασία του. Οι Ρώσοι δε θα χαλάρωναν τη λαβή τους σε καμία από τις κτήσεις τους. Μια απειλή προς το πολιτικό σύστημα σε κάποια σοσιαλιστική χώρα θα εκλαμβάνόταν ως απειλή στην ασφάλεια της αυτοκρατορίας εν συνόλω.

Οι Σοβιετικοί έλεγχαν καθετί σημαντικό στις επικράτειές τους. Από την άλλη, ωστόσο, επρόκειτο για μια πάρα πολύ περίεργη αυτοκρατορία, ίσως μοναδική στην ιστορία. Η αυτοκρατορική δύναμη ήταν πολύ πιο φτωχή από κάμποσες αποικιακές κτήσεις. Σοβιετικοί στρατιωτικοί τοποθετημένοι κοντά στο Βερολίνο, την Πράγα, ή τη Βουδαπέστη δεν μπορούσαν να μην προσέξουν ότι, κρίνοντας από τα επαρχιώτικα σπίτια τους, ήταν αισθητά φτωχότεροι από τους Ανατολικογερμανούς, Τσέχους, ή Ούγγρους «οικοδεσπότες» τους. Στις παραδοσιακές ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες, οι αποικιακές δυνάμεις αγόραζαν, ή έπαιρναν, πρώτες ύλες με αντάλλαγμα κατεργασμένα προϊόντα. Υπό το σοβιετικό σύστημα – το οποίο λειτουργούσε με ένα εμπορικό σύμφωνο που επιβλήθηκε στα δορυφορικά κράτη και ήταν γνωστό ως COMECON (Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας) – συνέβαινε το αντίστροφο. Η Σοβιετική Ένωση προμήθευε μεγάλες ποσότητες πετρελαίου, φυσικού αερίου, και άλλων πρώτων υλών με αντάλλαγμα μηχανολογικά προϊόντα, καταναλωτικά αγαθά, και τρόφιμα. Αυτό προκαλούσε αγανάκτηση στη άλλη με-

ριά, καθώς οι Σοβιετικοί πολίτες πίστευαν ότι οι αποικίες έπαιρναν το καλύτερο μερίδιο. Ιδού τι αναθυμάται ο μελλοντικός ηγέτης του Κόμματος στην Ουγγαρία, ο Κάρολι Γκροτς [Károly Gósz] από την συνάντησή του με τον Σοβιετικό κομμουνιστή Μπόρις Γιέλτσιν –που τότε ήταν ανώτερος απαράτσικ στο Κρεμλίνο– στη Μόσχα: «Θυμάμαι ότι επισκέφτηκα τον Γιέλτσιν... Καβγαδίσαμε, κυριολεκτικά, γιατί με έναν... απότομο, αγενέστατο τρόπο... μου είπε ότι οι Ούγγροι δε θα πρέπει πια να τους αντιμετωπίζουν [τους Σοβιετικούς] λες και είναι γελάδα για άρμεγμα, δε θα πρέπει πια να ζουν εις βάρος τους»¹¹. Φυσικά, κυκλοφορούσαν ανέκδοτα για τη σοβιετική αποικιοκρατία – κομπάζει ένας Ρώσος αγρόνομος ότι στη Σοβιετική Ένωση «έχουμε πέντε σοδειές το χρόνο». Αδύνατο, του λένε. «Καθόλου αδύνατον. Εδώ έχουμε μια σοδειά στη Ρωσία, μια από την Πολωνία, μια από την Ουγγαρία, μια από την Τσεχοσλοβακία...» Αλλά το πράγμα δεν ήταν για γέλια.

Οι Ρώσοι ήταν ικανοί να διατηρούν τον κομμουνισμό ακέραιο σε τούτη την κακосуναρομολογημένη μισητή ντουζίνα χώρες μονάχα όσο έδειχναν ότι ήταν ανά πάσα στιγμή έτοιμοι να ασκήσουν βία. Αλλά κάθε ξεχωριστή «αστυνομική δράση» απαιτούσε ολοένα και μεγαλύτερη προσπάθεια ενώ απέφερε ολοένα και λιγότερα ικανοποιητικά αποτελέσματα. Πουθενά δεν ήταν τόσο φτωχά τα εν λόγω αποτελέσματα όσο στην Πολωνία, τον μεγαλύτερο δορυφόρο, με σχεδόν σαράντα εκατομμύρια ανθρώπους γεμάτους έχθρα για την ένδεια γύρω τους και για το καθεστώς δουλείας που τους επέβαλλε ο παλιός παραδοσιακός εχθρός τους.

Το Σιδηρούν Παραπέτασμα δίχαζε κυριολεκτικά την Ευρώπη με τα 300 χιλιόμετρα τείχους και συρματοπλέγματος που το αποτελούσαν. Ιδεολογικά, χώριζε τον κομμουνισμό από τον καπιταλισμό. Ψυχολογικά, διέκρινε τους ανθρώπους ανάμεσα σ' εκείνους που ζούσαν φυλακισμένοι σε ολοκληρωτικά καθεστώτα και στους γείτονές τους που απολάμβαναν τις δημοκρατικές ελευθερίες. Στρατιωτικά, ήταν το σύνορο ανάμεσα σε δυο πανίσχυρα στρατιωτικά μπλοκ τα οποία δεν έπαψαν να συγκρούονται στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου.

Στις αρχές του 1989, έξι ευρωπαϊκά έθνη εξακολουθούσαν να κυβερνώνται από σοβιετικά καθεστώτα. Ωστόσο, μέχρι το τέλος της ίδιας χρονιάς, το ένα μετά το άλλο είχαν αρχίσει να εξεγείρονται κατά του κομμουνισμού και να ανακηρύσσουν την εθνική ανεξαρτησία τους. Οι ποιητές που είχαν ριχτεί στα μπουντρούμια γίνονταν τώρα οι νέοι εθνικοί ηγέτες. Όταν το Τείχος του Βερολίνου έπεσε εκείνη τη νύχτα του Νοέμβρη, όλοι πίστεψαν ότι οι ανοιχτές πληγές του φοβερού εικοστού αιώνα θα άρχιζαν επιτέλους να γιατρύνονται.

Τώρα, είκοσι δύο χρόνια μετά, ο Βίκτορ Σεμπέστιεν, ο οποίος, ως δημοσιογράφος, υπήρξε σε πολλές περιπτώσεις αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων που σηματοδότησαν την πτώση της σοβιετικής αυτοκρατορίας, ανασυνθέτει και εξιστορεί αυτή την καθοριστική στιγμή της σύγχρονης Ιστορίας. Το βιβλίο αυτό αποτελεί ένα συγκλονιστικό χρονικό του τρόπου με τον οποίο έξι καταπιεσμένες χώρες κέρδισαν την ελευθερία τους.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.
ΤΑΤΟΪΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psychogios.gr

ISBN 978-960-496-298-3

9 789604 962983

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 09309